

Priredila
Branislava Anđelković

UVOD U FEMINISTIČKE TEORIJE SLIKE

Talija Guma-Peterson i Patriša Metjuz

Grizelda Polok

Linda Nohlin

Ljudmila Jordanova

Mieke Bal

Lora Malvi

Viktor Burgin

Elizabeth Kauvi

Parvin Adams

Meri Keli i Pol Smit

Džilijen Rouz

Bojana Pejić

Dona Haravej

MANIFEST ZA KIBORGE: nauka, tehnologija i socijalistički feminizam OSAMDESETIH GODINA DVADESETOG VEKA

Ironični san o zajedničkom jeziku za žene u integrisanom kolu

Ovaj ogleđ predstavlja pokušaj da se izgradi jedan ironični politički mit veran feminizmu, socijalizmu i materijalizmu. Kad kažem »veran«, mislim više na vernost bogohuljenja, nego na ponizno bogoštovanje i poistovećivanje. Bogohuljenje je, čini se, oduvek tražilo od nas da stvari uzimamo vrlo ozbiljno. Ne vidim da postoji bolji stav koji se može zauzeti u okviru svetovno-religioznih, jevandeljskih političkih tradicija u SAD, uključujući politiku socijalističkog feminizma. Bogohuljenje nas štiti od moralne večine iznutra, a ujedno i dalje insistira na potrebi za zajedništvom; ono nije odmetanje od vere. Ironija pak dolazi od protivrečnosti koje se ne razrešavaju u većim celinama, čak ni dijalektički, od napetosti koja nastaje kad međusobno nesaglasne stvari želimo da držimo na okupu zato što su obe, ili sve, neophodne i istinite; ironija se tiče humora i ozbiljne igre. Ona, takođe, predstavlja retoričku strategiju i politički metod, metod za koji bih volela da se više ceni u socijalističkom feminizmu. Ono što stoji u središtu moje ironične vere, mog bogohuljenja, jeste predstava kiborga.

Kiborg je kibernetički organizam, hibrid mašine i organizma, tvorevina društvene stvarnosti koliko i fikcije. Društvena stvarnost se sastoji od proživljenih društvenih odnosa, ona je naša najvažnija politička konstrukcija, fikcija koja menja svet. Međunarodni ženski pokreti konstruišu »žensko iskustvo«, taj presudni kolektivni objekat, jednako koliko ga i obelodanjuju ili otkrivaju. To iskustvo je istovremeno i fikcija i činjenica, i to činjenica krucijalne političke vrste. Oslobođenje počiva na konstruisanju svesti – imaginativnom poimanju – tlaćenja, pa prema tome i mogućnosti. Kiborg je delo fikcije i proživljenog iskustva i menja ono što se podrazumeva pod ženskim iskustvom krajem dvadesetog veka. U pitanju je borba na granici života i smrti, iako je granica između naučne fantastike i društvene stvarnosti samo optička varka.

Savremena naučna fantastika je prepuna kiborga – tvorevina koje su istovremeno životinje i mašine, a nastanjuju nejasne svetove, ujedno prirodne i stvorene ljudskom rukom. Moderna medicina je takođe prepuna kiborga, sparivanja organizma i mašine, a svako je, u svojevrstnoj intimnosti i sa strašću nezabeleženoj u istoriji seksualnosti, koncipirano kao kodirana naprava. Kiborška »polnost« obnavlja delić onih, dražesno replikativnih, baroknih paprati i beskičmenjaka (koji su savršena organska profilaksa protiv heteroseksizma). Replikacija kiborga nema veze sa organskom reprodukcijom. Moderna proizvodnja izgleda kao san u kojem kiborzi kolonizuju svet rada, spram koga i noćna mora tejlizma liči na idilu, dok je moderni rat orgija kiborga, pod šifrom C3 – komanda-kontrola-komunikacija-obaveštajni rad* – stavkom vrednom 84 milijarde dolara u američkom budžetu za odbranu za 1984. godinu. Ovom prilikom ponudiću argumentaciju u prilog kiborga kao fikcije koja mapira našu društvenu i telesnu stvarnost tj. kiborga kao imaginativnog sredstva koje sugerise neka vrlo plodonosna sparivanja. U tom smislu, Fukoova (Foucault) biopolitika predstavlja tek stidljivo predskazanje kiborg-politike, tog veoma otvorenog polja.

Svi smo mi, na kraju dvadesetog veka, u našem mitskom vremenu, postali prividenja: teorizovani i isfabrikovani hibridi mašine i organizma; ukratko, postali smo kiborzi. Kiborg je naša ontologija; on određuje našu politiku. Kiborg je kondenzovana predstava kako imaginacije, tako i materijalne stvarnosti, dvaju združenih središta koja strukturisu svaku mogućnost istorijskog preobražaja. U tradiciji »zapadne« nauke i politike – tradiciji rasističkog kapitalizma pod muškom dominacijom; tradiciji napretka; tradiciji prisvajanja prirode kao resursa za proizvodnju kulture; tradiciji reprodukcije sopstva kroz odražavanje drugog – odnos između organizma i mašine ispostavlja se kao rat za granicu. Ulog u tom ratu za granicu jesu teritorije produkcije, reprodukcije i imaginacije. Ovaj ogled je pledoaja za *zadovoljstvo* koje se može izvući iz brkanja graničnih linija kao i za *odgovornost* u njihovom konstruisanju. On takođe predstavlja pokušaj da se socijalističko-feminističkoj kulturi i teoriji doprinese u jednom post-modernističkom, ne-naturalističkom ključu i u utopijskoj tradiciji zamišljanja sveta bez roda, koji je možda svet bez stvaranja, ali takođe i svet bez kraja. Ovaploćenje kiborga leži s onu stranu istorije spasenja.

Kiborg je tvor post-rodnog sveta i nema nikakve veze sa biseksualnošću, pre-edipovskom simbiozom, neotudenim radom, niti ostalim načinima zavodenja u organsku celovitost putem konačnog prisvajanja svih moći delova u jednom višem jedinstvu. U izvesnom smislu, kiborgu nedostaje priča o poreklu u zapadnom smislu; posredi je »finalna« ironija, budući da je kiborg takođe zastrašujući *telos* rastućih dominacija apstraktne

* Eng. *command-control-communication-intelligence (C3I)*. – Prim. prev.

individuacije na »Zapadu«, krajnje sopstvo napokon razrešeno svake zavisnosti, čovek u svemiru. Priča o poreklu u »zapadnom«, humanističkom smislu zavisi od mita o prvobitnom jedinstvu, punoći, blaženstvu i užasu; on je predstavljen faličkom majkom, a zadatak svakog individualnog razvoja i istorije jeste odvajanje od nje. Te moćne mitove-blizance za nas najuverljivije ispisuju psihoanaliza i marksizam. Hilari Klajn (Hilary Klein) tvrdi da i marksizam i psihoanaliza, sa svojim pojmovima rada, odnosno individuacije i obrazovanja roda, počivaju na scenariju prvobitnog jedinstva iz kojeg se proizvodi razlika i vrši mobilizacija za dramu rastuće dominacije nad ženom/prirodom. Kiborg preskače korak prvobitnog jedinstva, poistovećivanja s prirodom u zapadnom smislu, što predstavlja njegovo nezakonito obećanje koje može dovesti do subverzije teleologije, one koja vrhuni u »Ratovima zvezda«.

Kiborg je odlučno opredeljen za pristrasnost, ironiju, intimnost i perverznost. On je opozicion, utopijski i potpuno lišen nevinosti. Pošto više nije strukturisan prekom između javnog i privatnog, kiborg definiše jedan tehnološki polis delimično zasnovan na revoluciji društvenih odnosa u *oikos*-u, domaćinstvu. Priroda i kultura su revidirane; jedno više ne može da bude resurs koji će drugo prisvajati ili inkorporirati. Odnosi putem kojih se celine obrazuju od delova, uključujući i odnose oprečnosti i hijerarhijske dominacije, sporni su u svetu kiborga. Za razliku od Frankenštajnovog čudovišta, kiborg od svog oca ne očekuje da ga spase kroz ponovnu uspostavu Vrta; on ne očekuje da mu otac fabrikuje heteroseksualnu partnerku i time ga upotpuni u dovršenu celinu, jedan grad i jedan kosmos. Kiborg ne sanja o zajednici po modelu organske porodice; u slučaju kiborga nema edipovskog projekta. Kiborg ne bi prepoznao Rajski vrt, nije napravljen od blata pa ne može sanjati o tome da će se vratiti u prah. Možda zato želim da utvrdim da li kiborzi mogu da stanu na put apokaliptički povratka u nuklearnu prašinu u manično-prisilnom imenovanju Neprijatelja. Kiborzi ne poštuju Boga i ne sećaju se kosmosa. Oni se čuvaju holizma, iako im je potrebna povezanost – čini se da imaju prirodan osećaj za politiku ujedinjenog fronta, ali bez predvodničke partije. Glavna nevolja s kiborzima je, naravno, u tome što su oni nezakonito potomstvo militarizma i patrijarhalnog kapitalizma, da ne pominjemo državni socijalizam. Ali, nezakoniti potomci su često izuzetno neverni svojim korenima. Na kraju krajeva, njihovi očevi i nisu bitni.

Na naučnu fantastiku o kiborzima vratiću se na kraju ovog ogleda, ali sada želim da ukažem na tri najznačajnija oblika ukidanja graničnih linija

* Eng. *Star Wars* – dosad najambiciozniji program visokotehnološkog odbrambenog sistema razvijen u vojnoj industriji SAD tokom osamdesetih godina, koji podrazumeva lansiranje satelita opremljenih laserima namenjenih uništavanju neprijateljskih projektila u svemiru. – Prim. prev

koji omogućavaju potonju analizu političke fikcije (ili politikološku analizu). Krajem dvadesetog veka u američkoj naučnoj kulturi razgraničenje između ljudskog i životinjskog temeljno je narušeno. Poslednja uporišta ljudske jedinstvenosti zagađena su, ili pretvorena u zabavne parkove: jezik, upotreba oruđa, društveno ponašanje, mentalni procesi – više ništa ne određuje razgraničenje čoveka od životinje na istinski uverljiv način. Mnogi ljudi više i ne osećaju potrebu za takvim razdvajanjem; štaviše, mnogi ogranici feminističke kulture afirmišu zadovoljstvo u povezanosti čoveka sa drugim živim bićima. Pokreti za prava životinja nisu oblici iracionalnog opovrgavanja ljudske jedinstvenosti; oni su jasna spoznaja povezanosti koja premošćuje diskreditovanu pukotinu između prirode i kulture. Biologija i evolucionarna teorija su tokom poslednja dva veka istovremeno proizvodile moderne organizme i objekte znanja i svodile graničnu crtu između ljudi i životinja na tanak trag koji se iznova urezuje kroz ideološke borbe ili profesionalne raspre između prirodnih i društvenih nauka. Unutar tog okvira, a protiv propovedanja modernog hrišćanskog učenja o postanju treba se boriti kao da je u pitanju neki oblik zloupotrebe dece.

Biološko-deterministička ideologija je samo jedna od pozicija sa kojih se, u naučnoj kulturi, može raspravljati o značenjima ljudske animalnosti. Za ljude koji se bave radikalnom politikom postoji širok prostor za sporenje oko značenja narušene granične linije.¹ Kiborg se u mitu javlja upravo tamo gde razgraničenje između čoveka i životinje biva prekoračeno. On ne samo što ne signalizira izolaciju ljudi od drugih živih bića, već ukazuje na uznemiravajuće ili prijatno čvrsto sparivanje. U takvom ciklusu bračne razmene, bestijalnost dobija nov status.

Druga, danas ne tako čvrsta distinkcija je distinkcija između životinjsko-ljudskog (organizma) i mašine. Za pre-kibernetičke mašine se možda moglo reći da su bile opsednute; priviđenje duha uvek je lebdelo oko njih. Ovaj dualizam je strukturisao dijalog između materijalizma i idealizma i razrešen je jednim plodom dijalektike, zvanim – zavisno od ukusa – duh ili istorija. Ali, u osnovi, mašine nisu bile samopokretne, inteligentne (*self-designing*), autonomne, niti su mogle da dostignu čovekov san; jedino što su mogle je da ga žalosno imitiraju. Drugim rečima, one nisu bile čovek, same svoj autor, već puka karikatura maskulinističkog reproduktivnog sna. Sama pomisao da one predstavljaju nešto drugo, bila je paranoična. Sada više nismo tako sigurni. Zahvaljujući mašinama s kraja dvadesetog veka, razlike između prirodnog i veštačkog, duha i tela, samorazvijajućeg i spolja oblikovanog, kao i mnoge druge distinkcije koje su se nekada odnosile na organizme i mašine, postale su duboko neizvesne. Naše mašine krase uznemiravajuća živahnost, dok smo mi sami postali zastrašujuće nepokretni.

Tehnološki determinizam je samo jedan od vidova ideološkog prostora koji se otvaraju rekonceptualizovanjem mašine i organizma kao ko-

diranih tekstova kroz koje se upuštamo u igru pisanja i čitanja sveta.² »Tekstualizaciju« svega i svačega u poststrukturalističkoj, postmodernističkoj teoriji, marksisti i socijalističke feministkinje osuđuju zbog njenog utopističkog zanemarivanja stvarno življenih odnosa dominacije koji utemeljuju »igru« proizvoljnog čitanja.^{3*} Bez sumnje, tačno je da postmodernističke strategije, poput mog mita o kiborgu, remete bezbroj organskih celina (npr. pesmu, primitivnu kulturu, biološki organizam). Ukratko, izvesnost onoga što se računa kao priroda – izvor uvida i obećanje nevinošti – potkopana je, i to verovatno fatalno. Transcendentno opunomoćenje tumačenja je izgubljeno, a s njim i ontologija koja utemeljuje »zapadnu« epistemologiju. Ipak, alternativa nije cinizam ili bezverje, to jest, neka vrsta apstraktne egzistencije, kao što u tehnološkom determinizmu »mašina« uništava »čoveka«, ili kao što »tekst« uništava »smislenu političku akciju«. Ko će biti kiborzi jeste radikalno pitanje; od odgovora na njega zavisi opstanak. Šimpanze i artefakti imaju politiku, zašto ne bismo i mi?⁴

Treće razlučenje je podvrsta drugog: granična linija između fizičkog i nefizičkog za nas je vrlo neprecizna. Popularne knjige iz fizike o posledicama kvantne teorije i principa neodređenosti jesu jedna vrsta popularno-naučnog ekvivalenta arlekinske romanse i markiraju radikalne promene u

* Frederik Džejmson (Frederick Jameson) nudi provokativnu i opsežnu argumentaciju o politici i teorijama »postmodernizma«. On tvrdi da postmodernizam nije jedna opcija, jedan stil među drugima, već kulturna dominantna koja postavlja zahtev radikalnog ponovnog izumljivanja (*reinvention*) levičarske politike iznutra; jer, više ne postoji izvanjsko mesto koje bi dalo smisao utešnoj fikciji kritičke distance. Džejmson takođe razjašnjava zašto se ne može biti za postmodernizam ili protiv njega, što je u suštini moralistički potez. Moj je stav da su feministkinjama (i drugima) potrebni neprekidno ponovno izumljivanje u sferi kulture, te postmodernistička kritika i istorijski materijalizam; samo kiborg ima šanse. Stare dominacije belackog kapitalističkog patrijarhata sada izgledaju nostalgično nevino: one su normalizovale heterogenost, npr. u muškarca i ženu, belo i crno. »Razvijeni kapitalizam« i postmodernizam proizvode heterogenost bez norme, tako da je došlo do poravnavanja, ostali smo bez subjektivnosti, koja zahteva dubinu, čak neprijateljsku i pogibeljnu dubinu. Vreme je da se napiše *Smrt klinike*. Metodi klinike su tražili tela i rad; mi imamo tekstove i površine. Naše dominacije više ne dejstvuju kroz medikalizaciju i normalizaciju; one rade kroz umrežavanje, redizajniranje komunikacija, upravljanje stresom. Normalizacija ustupa mesto automaciji, potpunoj redundantnosti. Fukoova dela *Radanje klinike*, *Istorija seksualnosti* i *Nadziranje i kažnjavanje* imenuju jedan oblik moći u trenutku njegovog urušavanja. Diskurs biopolitike ustupa pred tehnobrljanjem, jezikom nakalemljenog supstantiva; u rukama multinacionalnih kompanija nijedna imenica ne ostaje čitava. Evo kako se one zovu (spisak je napravljen na osnovu jednog broja časopisa *Science*): Tech-Knowledge, Genentech, Allergen, Hybritech, Compupro, Genen-cor, Syntex, Allelix, Agrigenetics Corp., Syntro, Cordon, Repligen, Micro-Angelo / Scion Corp., Percom Data, Inter Systems, Cyborg Corp., Statcom Corp., Intertec. Ako smo zarobljeni u jeziku, onda su za bekstvo iz te tamnice potrebni pesnici jezika, svojevrsni enzimi kulturne restrikcije da bi se umaklo kodu; kiborška heteroglosija je jedan oblik radikalne kulturne politike.

američkoj beloj heteroseksualnosti: ništa ne shvataju, ali su »pogodile temu«. Moderne mašine su u svojoj suštini mikroelektronske naprave: ima ih svuda i nevidljive su, a moderna mašinerija je drski bog-skoroević, koji s podsmehom podražava sveprisutnost i duhovnost Oca. Površinu za pisanje čini silikonski čip koji se narezuje molekularnim skalama a koje remeti samo šum atoma, to poslednje izvorište nuklearne partiture. Iako su pismo, moć i tehnologija stari drugari u zapadnim pričama o poreklu civilizacije, minijaturizacija je izmenila naš doživljaj mehanizama. Ispostavilo se da se minijaturizacija tiče moći; ono sićušno nije toliko lepo koliko je pre svega opasno, kao kod krstarećih raketa. Uporedite televizore iz pedesetih godina, ili repórterške kamere iz sedamdesetih, sa televizorima na ručnom kaišu ili video-kamerama veličine šake kakvi se danas reklamiraju. Naše najbolje mašine su sačinjene od sunčeve svetlosti; one su sasvim svetle i čiste jer nisu ništa drugo do signali, elektromagnetni talasi, jedan isečak spektra. Nadalje, te mašine su krajnje prenosive, pokretne – što je stvar ogromnog ljudskog napora u Detroitu i Singapuru. Ljudi nisu ni izbliza tako fluidni, jer su istovremeno i materijalni i neprozirni, dok su kiborzi etar, kvintesencija.

Sveprisutnost i nevidljivost kiborga je pravi razlog zašto su ove mašine iz sunčanog pojasa tako smrtonosne. One su jednako neprimetne i politički i materijalno, a tiču se svesti – ili njene simulacije.⁵ One su plutajući označitelji koji se voze kombijima po Evropi, i mnogo efikasnije će ih zaustaviti veštice pletivo izmeštenih, zbog čega neprirodnih, žena iz Grinema, koje vrlo dobro iščitavaju kiborške mreže moći, nego bilo kakav militantni rad starije maskulinističke politike, čijoj su prirodnoj socijalnoj bazi potrebna radna mesta u vojnoj industriji. U krajnjoj liniji, »najtvrdra« nauka tiče se oblasti najveće zbrke oko graničnih linija, oblasti čistog broja, čistog duha, C3, kriptografije i čuvanja moćnih tajni. Nove mašine su tako čiste i svetle jer su njihovi tvorci obožavaoci sunca, oni koji posreduju novu naučnu revoluciju vezanu s noćnim snom o postindustrijskom društvu. Bolesti koje ove čiste mašine prizivaju ne predstavljaju »ništa više« od sićušnih promena u kodiranju nekog antigena u imunom sistemu, »ništa više« od doživljaja stresa. Spretni prstići »istočnjačkih« žena, stara opčinjenost lutkinim kućama kod anglosaksonskih viktorijanskih devojčica, ženska prinudna usredsređenost na ono sićušno – sve to poprima posve nove dimenzije u ovome svetu. Možda će se pojaviti neka kiborška Alisa koja će ove nove dimenzije uzeti u obzir. Da ironija bude veća, možda će delotvornim opozicionim strategijama rukovoditi konstruisana jedinstva neprirodnih žena-kiborga koje prave čipove u Aziji ili izvode spiralni ples u Santa Riti.

Moj mit o kiborgu tiče se, dakle, prekoračenih granica, moćnih sporeva i opasnih mogućnosti koje bi progresivno nastrojani ljudi mogli da ispituju kao deo neophodnog političkog rada. Jedna je od mojih prepo-

stavki je da većina američkih socijalista i feministkinja uočava zaoštrene dualizme duha i tela, životinje i mašine, idealizma i materijalizma u društvenim praksama, simboličkim formulacijama i fizičkim artefaktima povezanim sa »visokom tehnologijom« i naučnom kulturom. Od *Čoveka jedne dimenzije do Smrti prirode*,⁶ analitički resursi koje su razvili progresivno nastrojani ljudi insistiraju na nužnoj dominaciji tehnike i prizivaju neko zamišljeno organsko telo koje bi moglo da integriše naš otpor. Druga pretpostavka jeste da postoji potreba za jedinstvom ljudi koji pokušavaju da se odupru pojačavanju dominacije na svetskom nivou i da takva potreba nije nikad bila veća. Ipak, jedno pomalo perverzno pomeranje perspektive možda će nas bolje osposobiti za borbu oko značenjâ i drugih oblika moći i zadovoljstva u tehnološki posredovanim društvima.

Iz jedne perspektive, svet kiborga tiče se konačnog prekrivanja čitave planete kontrolnom mrežom (*grid of control*), konačne apstrakcije otevljene u apokalipsi »Ratova zvezda« koja se vodi u ime odbrane, konačnog prisvajanja ženskih tela u maskulinističkoj orgiji rata.⁷ Iz druge perspektive, svet kiborga mogao bi se tičati življenih društvenih i telesnih stvarnosti u kojima ljudi ne zaziru od svog srodstva sa životinjama i mašinama, od vazda parcijalnih identiteta i protivrečnih tački gledišta. Politička borba sastoji se u tome da se gleda iz obe perspektive istovremeno, zato što svaka od njih otkriva i dominacije i mogućnosti nezamislive s one druge tačke gledanja. Jednostruki pogled dovodi do opasnijih iluzija nego što to čini duplo viđenje ili višeglava čudovišta. Kiborg-jedinstva su čudovišna i nezakonita; u našim sadašnjim političkim okolnostima, teško da se možemo nadati moćnijim mitovima za otpor i ponovno sparivanje. Svida mi se da zamišljam TAG, *Livermore Action Group*, kao neku vrstu kiborg-društva koje radi na realističnoj prenameni laboratorija najrevnosnijih u ovapločavanju i štancovanju oruđa tehnološke apokalipse, i koje je posvećeno izgradnji takve političke forme koja će uspeti da udruži veštice, inženjere, starce, perverznjake, hrišćane, majke i lenjiniste, držeći na okupu dovoljno dugo da izazovu razoružanje države. U gradu u kome živim, grupa po afinitetu nosi naziv »Nemoguća fisija« (*Fission Impossible*). (Afinitet: povezanost ne po krvi nego po izboru; privlačnost jedne hemijske nuklearne grupe za drugu; žudnja.)

RAZLOMLJENI IDENTITETI

Postalo je teško imenovati sopstveni feminizam jednim jedinim pridevom – ili čak insistirati na imenici »feminizam« u svim okolnostima. Dovoljno smo svesni da put imenovanja vodi isključivanju. Identiteti izgledaju protivrečni, parcijalni i strateški. Rod, rasa i klasa, pošto smo se, uz velike napore, izborili za priznanje njihovog društvenog i istorijskog konstituisa-

nja, više ne mogu pružiti osnovu za verovanje u »esencijalno« jedinstvo. Ne postoji ništa u bivanju »ženom« što prirodno povezuje žene jednu sa drugom. Štaviše, ne postoji čak ni stanje koje bi se moglo nazvati »bivanjem« ženom, pošto je takvo stanje jedna izuzetno kompleksna kategorija koja se konstruiše u diskursima nauke o seksualnosti, predmetu mnogih sporova, te drugim društvenim praksama. Rodna, rasna ili klasna svest jeste dostignuće koje nam je nametnulo strašno istorijsko iskustvo protivrečnih društvenih realnosti patrijarhata, kolonijalizma i kapitalizma. Ako se to podrazumeva pod ovim »mi« u mojoj vlastitoj retorici? Koji su to identiteti na raspolaganju za utemeljivanje tako moćnog političkog mita zvanog »mi«, i šta može da motiviše pristupanje tom kolektivitetu? Zahvaljujući bolnoj podeljenosti među feministkinjama (o ženama da se i ne govori) duž svake moguće linije podele, pojam *žene* postao je neuhvatljiv, postao je izgovor za matricu dominacije jedne žene nad drugom. Za mene – kao i za mnoge druge koje su, poput mene, na sličan način istorijski smeštene u bela, srednjoklasno-profesionalna, ženska, radikalna, severnoamerička tela srednjih godina – izvora krize političkog identiteta ima na pretek. Istorijat velikog dela američke levice i američkog feminizma u poslednje vreme predstavlja pokušaj da se na ovu vrstu krize odgovori beskonačnim cepanjima i potragama za novim esencijalnim jedinstvom. Ali upoređo s tim, širi se priznavanje jednog drugačijeg odgovora kroz koaliciju – afinitet, ne identitet.⁸

Na osnovu razmatranja specifičnih istorijskih trenutaka u obrazovanju novog političkog glasa zvanog »obojene žene«, Čela Sandoval (Chela Sandoval) je teorijski razradila jedan obećavajući model političkog identiteta, koji je nazvala »opoziciona svest«. Ova svest se rada iz veštine iščitavanja mreža moći kojom raspolažu oni kojima je uskraćena stabilna pripadnost društvenim kategorijama rase, pola ili klase.⁹ »Obojene žene« – ime odmah osporeno od strane onih koje su trebalo da njime budu obuhvaćene – i istorijska svest koja obeležava sistematski slom svih znakova Čoveka* u »zapadnim« tradicijama, konstruiše svojevrsni postmoderni identitet sačinjen od drugosti i razlike. Šta god važno za druge postmodernizme, ovaj postmoderni identitet je u potpunosti politički.

Sandoval naglašava nepostojanje esencijalnog kriterija za identifikovanje obojene žene. Ona zapaža da se definisanje te grupe odvija kroz svesno prisvajanje negacije. Na primer, Čikana* ili američka Crnkinja nije

* Na engleskom, u pojmu *Man* – nosećem pojmu zapadnog prosvetiteljstva – sadržani su kao podjednako važni slojevi značenja »Čovek«, (za razliku od Boga ili Životinje) i »Muškarac«, (za razliku od Žene). Ovde će se taj pojam naizmenično prevoditi kao Čovek, Muškarac ili Čovek/Muškarac, u zavisnosti od neposrednog konteksta. – Prim. prev.

* *Chicanos* – stanovnici SAD meksičkog porekla. Danas se više koristi španski izraz *latinos*, koji je širi jer obuhvata sve Latinoamerikance u SAD. – Prim. prev.

bila u položaju da govori kao žena ili kao osoba crne boje kože ili kao Čikano. Ona je, dakle, bila na dnu kaskade negativnih identiteta, izostavljena čak i iz povlašćenih potlačenih autorskih kategorija, kao što su »žene i Crnci«, koje tvrde da su pokrenule značajne revolucije. Kategorija »žena« negirala je sve žene koje nisu bele; »crno« je negiralo sve ljude koji nisu crni, kao i sve Crnkinje. Ali takode nije bilo nikakvog »ona«, nikakve pojedinačnosti, već samo more razlika među ženama u SAD koje su afirmisale svoj istorijski identitet kao američke obojene žene. Ovaj identitet ocrta jedan samosvesno konstruisan prostor koji ne može afirmisati sposobnost da se dela na osnovu prirodne identifikacije, već samo na osnovu svesne koalicije, afiniteta, političke srodnosti.¹⁰ Za razliku od »žene« nekih struja belog ženskog pokreta u SAD, ovde ne dolazi do naturalizacije matrice, ili se makar, po mišljenju Sandoval, do toga može stići jedino zahvaljujući moći opozicione svesti.

Argumentaciju Čele Sandoval treba posmatrati kao jednu snažnu formulaciju, potencijalno upotrebljivu za feministkinje, koja ishodi iz razvoja antikolonijalističkog diskursa širog sveta, tj. diskursa koji rastvara »Zapad« i njegov najviši proizvod – onoga koji nije životinja, varvarin niti žena; dakle, muškarca, tvorca kosmosa zvanog istorija. Kako se orijentalizam dekonstruiše politički i semiotički, zapadni identiteti, uključujući i feminističke, postaju nestabilni.¹¹ Sandoval tvrdi da »obojene žene« imaju šansu da izgrade delotvorno jedinstvo koje neće ponavljati imperijalizujuće, totalizujuće revolucionarne subjekte prethodnih marksizama i feminizama koji nisu imali prilike da se suoče sa posledicama konfuzne polifonije proistekle iz dekolonizacije.

Kejti King (Katie King) naglašava granice identifikacije i političko-poetsku mehaniku identifikacije ugrađenu u čitanje »pesme«, tog generativnog jezgra kulturnog feminizma. King kritikuje raširenu težnju među savremenim feministkinjama da iz različitih »momenata« ili »konverzacija« u feminističkoj praksi taksonomizuju ženski pokret kako bi vlastite političke težnje prikazale kao *telos* celine. Ove taksonomije imaju tendenciju da prerade feminističku istoriju tako da ona izgleda kao ideološka borba među koherentnim tipovima koji istrajavaju kroz vreme, naročito onim tipičnim jedinicama zvanim radikalni, liberalni i socijalni feminizam. Doslovno svi ostali feminizmi su ili inkorporirani ili marginalizovani, obično kroz izgradnju jedne eksplicitne ontologije i epistemologije.¹² Taksonomije feminizma proizvode epistemologije za nadziranje odstupanja od zvaničnog ženskog iskustva. I naravno, »ženska kultura«, kao i obojene žene, svesno je stvorena mehanizmima pobuđivanja afiniteta. Rituali poezije, muzike i nekih oblika akademske prakse imaju u tome vodeću ulogu. Politika rase i politika kulture u ženskim pokretima u SAD tesno su isprepletene. Zajedničko dostignuće King i Sandoval jeste u tome što nas podučavaju kako stvoriti poetsko-političko jedinstvo bez oslanjanja

nja na logiku prisvajanja, inkorporacije i taksonomske identifikacije.

Ironično je da teorijska i praktična borba protiv jedinstva-kroz-dominaciju ili jedinstva-kroz-inkorporaciju ne potkopava samo opravdanja za patrijarhat, kolonijalizam, humanizam, pozitivizam, esencijalizam, scijentizam i druge neožaljene -izme, već sve pretenzije na organsko ili prirodno stanovište. Mislim da su radikalni socijalistički/marksistički feminizmi potkopali i svoje/naše epistemološke strategije, i da to predstavlja korak od presudnog značaja za zamišljanje mogućnih jedinstava. Ostaje da se vidi da li nas sve »epistemologije«, onakve kakve su do sada poznavali ljudi koji se na Zapadu bave politikom, ostavljaju na cedilu kad se nademo pred zadatkom izgradnje delotvornih afiniteta.

Važno je reći da je pokušaj izgradnje revolucionarnih stanovišta, epistemologijâ koje će biti dostignuća ljudi opredeljenih za promenu sveta, bio deo procesa koji pokazuje granice identifikacije. Nagrizajuća oruđa postmodernističke teorije i konstruktivna oruđa ontološkog diskursa o revolucionarnim subjektima mogu se sagledati kao ironični saveznici u rastakanju zapadnih sopstava u interesu opstanka. Mi smo bolno svesni šta znači imati istorijski konstituisano telo. Ipak, sa nestankom iskonske nevinosti, nema ni izгона iz Rajskog vrta. Naša politika gubi oprost krivnje zajedno sa naivnošću nevinosti. Ipak, kako bi jedan drugačiji politički mit, koristan za socijalistički feminizam, trebalo da izgleda? Koja bi vrsta politike mogla da obuhvati delimične, protivrečne, nikad zatvorene konstrukcije ličnih i kolektivnih sopstava, a da opet ostane verna, delotvorna – i, po ironiji, socijalističko-feministička?

Ne znam ni za jedan drugi trenutak u istoriji kada je potreba za političkim jedinstvom (u cilju delotvornog suprotstavljanja dominacijama »rase«, »roda«, »seksualnosti« i »klase«) bila veća. Takođe ne znam ni za jedno drugo vreme kad je ona vrsta jedinstva, čijoj izgradnji sada možemo doprineti, bila moguća. Nijedna od »nas« nema više simboličku ili materijalnu sposobnost da diktira oblik stvarnosti ma kojoj od »njih«. Ili bar, »mi« ne možemo pretendovati da smo nevine od praktikovanja takvih dominacija. Belkinje, uključujući socijalističke feministkinje, otkrile su (tačnije, prisiljene, cikom i vriskom, da zapaze) ne-nevinost kategorije »žena«. Ta svest menja geografiju svih prethodnih kategorija; ona je denaturalizuje kao što toplota denaturalizuje krhku belančevinu. Kiborg-feministkinje moraju da tvrde da »mi« ne želimo više nikakvu prirodnu matricu jedinstva i da nijedna konstrukcija nije celina. Nevinost, i prateće insistiranje na bivanju žrtvom, kao jedinoj osnovi za adekvatan uvid, napravili su dovoljno štete. Ali ljudi s kraja dvadesetog veka ne žele više da imaju posla ni sa konstruisanim revolucionarnim subjektom. U habanju identiteta i u refleksivnim strategijama za njihovo konstruisanje, otvara se mogućnost da se izatka nešto što neće biti tek mrtvački pokrov za dan posle apokalipse, u kojoj tako proročanski završava istorija spasenja.

I marksističko-socijalistički i »radikalni feminizmi« su istovremeno naturalizovali i denaturalizovali kategoriju »žena« i svest o društvenim životima »žena«. Jedna shematska karikatura možda može rasvetliti oba ova poteza. Marksovski socijalizam je ukorenjen u analizi najamnog rada koja otkriva klasnu strukturu. Posledica najamnog rada je sistematsko otuđenje, pošto je veza između radnika i njegovog (sic!) proizvoda presečena. U znanju preovlađuju apstrakcija i iluzija, u praksi preovlađuje dominacija. Rad je, pre svega, povlašćena kategorija koja marksisti omogućava da prevaziđe iluziju i pronade onu tačku gledišta koja je neophodna da se promeni svet. Rad je humanizujuća delatnost koja stvara čoveka; rad je ontološka kategorija koja omogućava znanje subjekta, pa otud i saznanje o podjarmljenosti i otuđenju.

Poštujući svoje korene, socijalistički feminizam je ušao u savezništvo sa osnovnim analitičkim strategijama marksizma. Glavno dostignuće i marksističkih i socijalističkih feministkinja bilo je u tome što su proširile kategoriju rada da bi je prilagodile onome što (neke) žene rade, čak i kada je najamni odnos bio podređen jedinom obuhvatnijem shvatanju rada pod kapitalističkim patrijarhatom. Naročito su ženski rad u domaćinstvu i opšta ženska aktivnost majke, to jest, reprodukcija u socijalističko-feminističkom smislu, ušli u teoriju na osnovu autoriteta analogije sa marksovskim pojmom rada. Jedinstvo žena ovde počiva na jednoj epistemologiji zasnovanoj na ontološkoj strukturi »rada«. Marksistički/socijalistički feminizam ne »naturalizuje« jedinstvo; ono je moguće dostignuće zasnovano na mogućem stanovištu ukorenjenom u društvenim odnosima. Esencijalizacija se krije u ontološkoj strukturi rada ili njegovog analogona, ženske aktivnosti.^{13*} Po mom mišljenju, problem predstavlja nasleđe marksovskog humanizma, sa njegovim prvenstveno zapadnjačkim sopstvom. Doprinos ovih formulacija sastoji se u stavljanju akcenta na svakodnevnu odgovornost stvarnih žena da grade oblike jedinstva, a ne u pokušaju njihove naturalizacije.

Verzija radikalnog feminizma koju nudi Ketrin MekKinion (Catharine MacKinnon) jeste karikatura prisvajajućih, inkorporirajućih, totalizujućih težnji zapadnih teorija o delanju koje utemeljuje identitet.¹⁴ Činjenički je i politički pogrešno utopiti sve najrazličitije »momente« ili »konverzicije« u novijoj ženskoj politici zvanoj radikalni feminizam u verziju MekKinionove. S druge strane, teleološka logika njene teorije pokazuje

* Središnja uloga varijanti psihoanalize zasnovanih na objekt-odnosima i druge snažne univerzalizujuće sklonosti u raspravama o reprodukciji, nezi i materinstvu u mnogim pristupima epistemologiji ukazuju na otpor tih autora/autorki onome što zovem postmodernizam. Za mene, i univerzalizujuće sklonosti i varijante psihoanalize otežavaju analizu »mesta žena u integrisanom kolu«, i vode sistematskim teškoćama u objašnjavanju, pa čak i uočavanju glavnih aspekata konstruisanja roda i rodom obeleženog društvenog života.

kako epistemologija i ontologija – uključujući i njihove negacije – brišu ili kontrolišu razliku. Samo jedna od posledica teorije Ketrin MekKinon jeste ponovno pisanje povesti polimorfnog polja zvanog radikalni feminizam. Glavna posledica jeste proizvodnja jedne teorije iskustva, ženskog identiteta, koja predstavlja svojevrsnu apokalipsu za sva revolucionarna stanovišta. Drugim rečima, totalizacija ugrađena u ovu priču o radikalnom feminizmu postiže svoj cilj – jedinstvo žena – namećući iskustvo i svedočanstvo radikalnog ne-bića. Za marksističko-socijalističku feministkinju, svest nije prirodna činjenica nego postignuće. Teorija MekKinonove eliminiše neke od teškoća ugrađenih u humanističke revolucionarne subjekte, ali po cenu radikalnog redukcionizma.

MekKinon tvrdi da radikalni feminizam usvaja drugačiju analitičku strategiju od marksizma: umesto u strukturu klase, on upire pogled prvenstveno u strukturu pola/roda i njene generativne odnose, dakle konstituisanje i seksualno prisvajanje žena od strane muškaraca. Ironično, »ontologija« MekKinon konstruiše jedan ne-subjekt, ne-biće. Jedna druga želja, umesto rada sopstva, jeste ishodište »žene«. Iz te tačke MekKinon razvija teoriju svesti koja nameće ono što se računa kao »žensko« iskustvo – sve ono što imenuje seksualno zadiranje (*violation*), zapravo – što se »žena« tiče – seks sâm. Feministička praksa jeste konstruisanje ove forme svesti, odnosno samosaznanje jednog sopstva-koje-nije.

Po jednoj posuvraćenoj logici, seksualno prisvajanje u ovom radikalnom feminizmu još uvek ima epistemološki status rada, to jest polazišta odakle analiza može da doprinese promeni sveta. Ipak, posledica polne/rodne strukture nije otuđenje, nego seksualno opredmećenje, dok su, u oblasti znanja, rezultati seksualnog opredmećenja iluzija i apstrakcija. Međutim, žena nije naprosto otuđena od svog proizvoda, već, u jednom dubokom smislu, ne postoji kao subjekt, čak ni kao potencijalni subjekt, jer poseduje svoju egzistenciju kao žena zarad seksualnog prisvajanja. Biti konstituisan tuđom željom nije isto što i biti otuđen u nasilnom odvajanju radnika od njegovog proizvoda.

Radikalna teorija iskustva MekKinonove totalizujuća je do krajnosti; ona ne marginalizuje, nego poništava autoritet političkog govora i akcije svake žene. To je totalizacija koja proizvodi ono što samom zapadnom patrijarhatu nikad nije pošlo za rukom – feminističku svest o nepostojanju žena, u kojoj žene postoje samo kao proizvod muške želje. Mislim da MekKinon ispravno tvrdi da nijedna marksovska verzija identiteta ne može čvrsto utemeljiti jedinstvo žena. Ali, razrešavajući problem protivrečnosti svakog zapadnog revolucionarnog subjekta u feminističke svrhe, ona razvija jednu još autoritarniju doktrinu iskustva. Ako socijalističkim/marksističkim stanovištima zameram njihovo nenamerno brisanje višeglasne, radikalne razlike koja se ne može apsorbovati, a koja izbija na videlo u antikolonijalnom diskursu i praksi, namerno brisanje svih razlika kroz me-

hanizam »esencijalne« ne-egzistencije žena kod MekKinon ne pruža nikakvu utehu. †

U mojoj taksonomiji – koja je, kao i svaka druga taksonomija, ponovno pisanje istorije – radikalni feminizam može u sebe da primi sve aktivnosti žena koje socijalističke feministkinje imenuju oblicima rada, jedino ako se takva aktivnost može ikako seksualizovati. Reprodukcijska poprima različite nijanse značenja za ove dve tendencije: jednu, ukorenjenu u radu, drugu, u polnosti, dok obe tendencije nazivaju posledice dominacije, kao i neznanje o društvenoj i ličnoj stvarnosti, »lažnom svešču«.

Izvan manjkavosti i kvaliteta argumentacije kod ovih dveju autorki, ni marksističko ni radikalno-feminističko gledište nije bilo sklono da prihvati status delimičnog objašnjenja; oba su se redovno konstituisala kao totaliteti. Zapadnjačko objašnjenje upravo toliko i zhatava; kako bi inače »zapadni« autor inkorporirao svoje druge? Svako gledište je pokušavalo da anektira druge oblike dominacije šireći svoje bazične kategorije kroz analogiju, prosto nizanje ili dodavanje. Jedna od krupnih, razornih političkih posledica bilo je nelagodno ćutanje o pitanju rase među belim radikalnim i socijalističkim feministkinjama. Istorija i višeglasje nestali su u političkim taksonomijama koje su pokušale da ustanove rodoslove. U teoriji koja je polagala pravo na to da razotkriva konstruisanje kategorije »žena« i društvene grupe »žene« kao objedinjene ili totalizaciji podložne celine, nije bilo strukturnog mesta za rasu (niti za mnogo šta drugo). Struktura moje karikature izgleda ovako:

Socijalistički feminizam -

struktura klase//najamni rad// otuđenje
rad, po analogiji: reprodukcija, proširivanjem: polnost,
dodavanjem: rasa

Radikalni feminizam -

struktura roda// seksualno prisvajanje// objektivacija
polnost, po analogiji: rad, proširivanjem: reprodukcija,
dodavanjem: rasa

U jednom drugom kontekstu, francuska teoretičarka Julija Kristeva (Julia Kristeva) tvrdi da su se žene pojavile kao istorijska grupa posle Drugog svetskog rata, zajedno sa grupama kao što je omladina. Njeno je datiranje podložno sumnji; ipak, danas već sasvim dobro znamo da, kao objekti znanja i istorijski akteri, »rasa« ne postoji oduvek, »klasa« ima svoju istorijsku genezu, a »homoseksualci« su pisutni tek odnedavno. Nije slučajno što se simbolički sistem čovekove porodice – a otud i suština žene – raspada u istom trenutku kad mreže povezanosti među ljudima na zemljinoj kugli postaju mnogostrukije, sadržajnije i složenije nego ikad ra-

nije. »Razvijeni kapitalizam« je neadekvatan izraz za označavanje strukture našeg istorijskog trenutka. U »zapadnom« smislu, to je pitanje kraja čoveka. Nije slučajno što se »žena« dezintegriše u »žene« baš u naše vreme. Možda socijalističke feministkinje nisu glavni krivci za proizvodnju esencijalističke teorije koja je potiskivala žensku partikularnost i protivrečne interese. Mislim da mi jesmo, ako ni zbog čega drugog, onda zbog nereflektovanog sudelovanja u logici, jezicima i praksama belog humanizma i potrage za jedinstvenim temeljem dominacije kako bismo osigurale svoj revolucionarni glas. Sada nam nedostaju izgovori. Ali, u svesti o našim neuspesima rizikujemo da upadnemo u neograničenu razliku i odustanemo od zbudjujućeg zadatka da stvaramo delimičnu, stvarnu povezanost. Neke razlike su stvar igre; neke su polovi u svetskoistorijskim sistemima dominacije. »Epistemologija« znači umeti razlikovati prve od drugih.

INFORMATIKA DOMINACIJE

U ovom pokušaju zauzimanja epistemološkog i političkog stava, želim da skiciram sliku mogućnog jedinstva nadahnutu socijalističkim i feminističkim načelima. Okvir za moju skicu određen je krupnim i izuzetno značajnim preuređivanjem društvenih odnosa širom sveta koje stoji u vezi sa naukom i tehnologijom. Zalažem se za politiku ukorenjenu u tvrdnjama da je u nastajućem sistemu svetskog poretka, analognog po svojoj novini i dometu onome koji je stvorio industrijski kapitalizam, došlo do temeljnih promena u prirodi klase, rase i roda; upravo proživljavamo prelazak iz organskog, industrijskog društva u polimorfan, informatički sistem – iz »sve je rad« u »sve je igra«, i to smrtonosna. Prelaz sa udobnih starih hijerarhijskih dominacija na zastrašujuće nove mreže koje sam nazvala »informatikom dominacije« može se izraziti nizom dihotomija, istovremeno materijalnih i ideoloških, izloženih u sledećoj tabeli:

Reprezentacija	Simulacija
Građanski roman, realizam	Naučna fantastika, postmodernizam
Organizam	Biotička komponenta
Dubina, integritet	Površina, granica
Toplota	Šum
Biologija kao klinička praksa	Biologija kao upisivanje
Fiziologija	Komunikacioni inženjering
Mala grupa	Podsystem
Usavršavanje	Optimizacija
Eugenika	Populaciona kontrola
Dekadencija, Čarobni breg	Zastarevanje, Šok budućnosti

Higijena	Upravljanje stresom
Mikrobiologija, tuberkuloza	Imunologija, SIDA
Organska podela rada	Ergonomija/kibernetika rada
Funkcionalna specijalizacija	Modularna konstrukcija
Reprodukcija	Replikacija
Organska specijalizacija polnih uloga	Optimalne genetske strategije
Biološki determinizam	Evoluciona inercija, ograničenja
Ekologija zajednice	Ekosistemi
Rasni lanac bića	Neoimperijalizam, humanizam UN
Naučno upravljanje u kući/fabrics	Globalna fabrika/Elektronska kućica
Porodica/Tržište/Fabrika	Žene u integrisanom kolu
Porodična nadnica	Uporedna vrednost
Javno/Privatno	Kiborg-državljanstvo
Priroda/Kultura	Polja razlike
Saradnja	Unapređivanje komunikacija
Frojd	Lakan
Polnost	Genetski inženjering
Rad	Robotika
Um	Veštačka inteligencija
Drugi svetski rat	Ratovi zvezda
Beli kapitalistički patrijarhat	Informatika dominacije

Ovaj spisak sugerise nekoliko zanimljivih stvari.¹⁵ Prvo, objekti na desnoj strani ne mogu da budu kodirani kao »prirodni«, a ta spoznaja potkopava naturalističko kodiranje i na levoj strani. Ne možemo ići unazad ni ideološki ni materijalno. Nije stvar samo u tome da je »bog« mrtav; mrtva je i »boginja«. U odnosu spram objekata poput biotičkih komponenta, ne može se razmišljati u kategorijama esencijalnih osobina, već u kategorijama kao što su: strategija dizajna, ograničenja spoljnih granica, intenzitet protoka, sistemski logika, troškovi snižavanja ograničenja. Seksualna reprodukcija je jedna vrsta reproduktivne strategije među mnogim, sa svojim troškovima i koristima koji su funkcija sistemskog okruženja. Ideologije seksualne reprodukcije više se ne mogu razborito pozivati na pojmove polnosti i polne uloge kao na organske aspekte prirodnih objekata, recimo organizama i porodica. Takvo razmišljanje biće raskrinkano kao iracionalno, dok će se, ironično, korporativni izvršnici koji čitaju *Playboy* i radikalne feministkinje-protivnice pornografije naći na istom poslu raskrinkavanja iracionalizma kao neobični saveznici.

Slično se događa s rasom: ideologije o ljudskoj raznolikosti formulišu se u terminima učestalosti parametara, kao što su krvne grupe ili bodovi na testu inteligencije. »Iracionalno« je prizivati pojmove kao što su primitivno i civilizovano. Za liberale i radikale, potraga za integrisanim društvenim sistemima ustupa pred novom praksom zvanom »eksperimental-

na etnografija» u kojoj se organski objekt raspada dok se pažnja usmerava na igru pisanja. Na nivou ideologije vidimo da se rasizam i kolonijalizam prevode na jezik razvoja i nedovoljnog razvoja, tempa i ograničenja modernizacije. Bilo koji predmet ili osoba može se razumno promišljati u kategorijama rasklapanja i ponovnog sklapanja; nikakva »prirodna« arhitektura ne ograničava dizajn sistema. Finansijske četvrti u svim svetskim gradovima, kao i zone procesiranja izvoza i slobodne trgovine, objavljuju ovu elementarnu činjenicu »poznog kapitalizma«. Celokupni univerzum objekata koji se mogu naučno saznati mora biti formulisan kao skup problema komunikacionog inženjeringa (za menadžere) ili teorije teksta (za one koji pružaju otpor). I jedno i drugo su kiborg-semiologije.

Za očekivati je da se strategije kontrole usredsrede na granične uslove i međudejstva (*interfaces*), na intenzitet protoka preko graničnih linija – umesto na integritet prirodnih objekata. »Integritet« ili »iskrenost« zapadnog sopstva ustupa pred procedurama odlučivanja i ekspertskim sistemima. Na primer, strategije kontrole nad ženskom sposobnošću da rađaju nova ljudska bića biće iskazane na jezicima populacione kontrole i maksimiranja postizanja cilja za pojedinačne donosioce odluka. Strategije kontrole biće formulisane u kategorijama stopa, troškova ograničenja, stupnjeva slobode. Ljudska bića, poput bilo koje druge komponente ili podsistema, treba da budu lokalizovana u jednom sistemu arhitekture čiji su osnovni modusi operisanja zasnovani na verovatnoći i statistici. Nijedan objekt, prostor ili telo nije svetinja sam po sebi; svaka komponenta može se dovesti u međudejstvo sa ma kojom drugom, ukoliko se može konstruisati odgovarajući standard, odgovarajući kod, za obradu signala u zajedničkom jeziku. Razmena u ovom svetu prevazilazi univerzalno prevodenje koje sprovode kapitalistička tržišta koja je Marks tako dobro analizirao. Povlašćena patologija koja pogada sve vrste komponenti u ovom univerzumu jeste stres – slom komunikacija.¹⁶ Kiborg nije podložan Fukoovoj biopolitici; kiborg simulira politiku, što je mnogo moćnije operativno polje.

Ova vrsta analize naučnih i kulturnih objekata znanja koji su se istorijski pojavili posle Drugog svetskog rata priprema nas da uočimo neke značajne manjkavosti feminističke analize, koja se ponaša kao da organski, hijerarhijski dualizmi koji su uređivali diskurs na »Zapadu«, od Aristotela naovamo, i danas važe. Oni su pojedeni, ili kako bi to Zoe Sofia (Zoe Sofia) mogla reći, oni su »težno-svareni«. Sve dihotomije između duha i tela, životinje i čoveka, organizma i mašine, javnog i privatnog, prirode i kulture, muškaraca i žena, primitivnog i civilizovanog jesu ideološki problematične. Stvarna situacija žena jeste njihova integracija/eksploatacija u jednom svetskom sistemu produkcije/reprodukcije i komunikacije koji se može nazvati »informatika dominacije«. Dom, radno mesto, tržište, javna scena, samo telo – sve se to može raspršiti i dovesti u međudejstvo na bezmalo beskonačne, polimorfne načine, sa krupnijim posledicama za žene i

druge. S druge strane, ze posledice su veoma različite za različite ljude, zbog čega su jaki opozicioni međunarodni pokreti postali istovremeno i teško zamislivi i neophodni za opstanak. Jedan važan pravac rekonstruisanja socijalističko-feminističke politike otvara se kroz teoriju i praksu okrenutu društvenim odnosima nauke i tehnologije, uključujući bitnu ulogu mit-skih i značenjskih sistema koji strukturisu naše imaginacije. Kiborg je neka vrsta rasklopljenog i nanovo sklopljenog, postmodernog kolektivnog i ličnog sopstva. To je sopstvo koje feministkinje treba da kodiraju.

Komunikacione tehnologije i biotehnologije su najznačajnija oruđa za ponovno oblikovanje naših tela. Ova oruđa otelovljuju i nameću nove društvene odnose ženama širom sveta. Tehnologije i naučni diskursi delimično mogu biti shvaćeni kao formalizacije, to jest, kao zamrznuti trenuci fluidnih društvenih interakcija koje ih konstituišu, ali ih takode treba sagledati kao instrumente za nametanje značenja. Između oruđa i mita, instrumenta i pojma, istorijskih sistema društvenih odnosa i istorijskih anatomija mogućih tela, uključujući objekte znanja, postoji propusna granična linija. Tačnije, mit i oruđe uzajamno se konstituišu.

Štaviše, nauke o komunikaciji i moderne biologije konstruišu se jednim istim potezom – *prevodenjem sveta u problem kodiranja*, potragom za zajedničkim jezikom u kojem nestaje svaki otpor instrumentalnoj kontroli, a sva heterogenost postaje podložna rasklapanju, ponovnom sklapanju, ulaganju i razmeni.

U naukama o komunikaciji, prevodenje sveta u problem kodiranja može se ilustrovati teorijama kibernetičkih (povratnom spregom kontrolisanih) sistema primenjenih na telefonsku tehnologiju, kompjuterski dizajn, naoružanje ili konstruisanje i održavanje baza podataka. U svakom od tih slučajeva, rešenje za ključna pitanja počiva na jednoj teoriji jezika i kontrole; ključna operacija jeste određivanje intenziteta, pravca i verovatnoće protoka količine zvane informacija. Svet je izdvojen unutarnjim granicama koje su nejednako propusne za informaciju. Informacija je upravo ona vrsta kvantifikabilnog elementa (jedinica, osnova jedinstva) koja omogućuje univerzalno prevodenje, pa prema tome i nesputanu instrumentalnu moć (zvanu delotvorna komunikacija). Najveća pretnja takvoj moći jeste prekid komunikacije. Svaki slom sistema jeste funkcija stresa. Abeceda ove tehnologije moći jeste prekid komunikacije. Svaki slom sistema jeste funkcija stresa. Abeceda ove tehnologije može se kondenzovati metaforom »C³I« (*command-control-communication-intelligence*), vojnim simbolom za teoriju njene operativnosti. U modernim biologijama, prevodenje sveta u problem kodiranja može se ilustrovati molekularnom genetikom, ekologijom, sociobiološkom evolutivnom teorijom i imunobiologijom. Organizam se prevodi u probleme genetskog kodiranja i iščitavanja. Biotehnologija, jedna tehnologija pisma, bitno usmerava istraživanje.¹⁷ U izvesnom smislu, organizmi su prestali da postoje kao

objekti znanja, ustupajući mesto biotičkim komponentama, to jest naročitim vrstama naprava za obradu informacija. Analogni potezi u ekologiji mogu se ispitati ako pogledamo istorijat i korisnost pojma ekosistema. Imunobiologija i s njom povezane medicinske prakse izdašni su primeri privilegovanosti sistema kodiranja i prepoznavanja kao objekata znanja, kao konstrukcijā telesne realnosti za nas. Biologija je ovde jedna vrsta kriptografije, a istraživanje neminovno jedna vrsta obavешtajne delatnosti. Ironije ima na pretek. Kad se nađe »pod stresom«, sistem »poludi«; njegovi komunikacioni procesi doživljavaju slom; on ne ume da raspozna razliku između sebe i drugog. Ljudska novorođenčad sa srcem babuna dovela u etički škripac čitavu naciju – aktiviste za prava životinja, isto koliko i čuvare ljudske čistote, ako ne i više. Homoseksualci, haićanski imigranti i intravenozni narkomani su »privilegovane« žrtve jedne užasne bolesti imunog sistema koja obeležava (ispisuje na telu) zamaglivanje graničnih linija i moralno zagadivanje.

No, ovi naši izleti u komunikacione nauke i biologiju odvijali su se na apstraktnom nivou; postoji i ovosvetovna, uglavnom ekonomska stvarnost koja podupire moju tvrdnju da navedene nauke i tehnologije ukazuju na fundamentalne preobražaje u strukturi sveta za nas. Komunikacione tehnologije zavise od elektronike. Moderne države, multinacionalne korporacije, vojna sila, aparati države blagostanja, satelitski sistemi, politički procesi, fabrikovanje naših imaginacija, sistemi kontrole nad radom, medicinsko konstruisanje naših tela, komercijalna pornografija, međunarodna podela rada i religiozno misionarstvo u tesnoj su zavisnosti od elektronike. Mikroelektronika je tehnička osnova simulakri – kopijā bez originala.

Mikroelektronika posreduje prevodenje *rada* u robotiku i obradu reči; *polnosti* u genetski inženjering i reproduktivne tehnologije; i *duha* u veštačku inteligenciju i procedure odlučivanja. Nove biotehnologije ne pogodaju samo ljudsku reprodukciju. Biologija kao moćna inženjerska nauka koja se bavi redizajniranjem materijala i procesa ima revolucionarne implikacije za industriju, danas možda najočiglednije u oblastima fermentacije, poljoprivrede i energetike. Komunikacione nauke i biologije jesu konstrukcije prirodno-tehničkih objekata znanja u kojima je razlika između mašine i organizma dalekosežno zamagljena; duh, telo i oruđe su međusobno veoma bliski. »Multinacionalna« materijalna organizacija produkcije i reprodukcije svakodnevnog života i simbolička organizacija produkcije i reprodukcije kulture i imaginacije u to su, reklo bi se, jednako upletene. Predstave baze i nadgradnje, javnog i privatnog, ili materijalnog i idealnog – predstave koje čuvaju granične linije – nikada nisu izgledale krhkiye nego danas.

Pozajmila sam od Rejčel Grosman (Rachael Grossman) ideju o ženama u integrisanom kolu da bih označila situaciju žena u jednom svetu koji je suštinski restrukturisan društvenim odnosima nauke i tehnologije.¹⁸

Koristim neobično okolišenje »društveni odnosi nauke i tehnologije« da bih naznačila da nije reč o tehnološkom determinizmu, već o istorijskom sistemu koji zavisi od strukturisanih odnosa među ljudima. Dotična fraza takode želi da ukaže kako nauka i tehnologija nude nove izvore moći, da su nam potrebni novi izvori analize i političke akcije.¹⁹ Neki od oblika redefinisane rase, pola i klase ukorenjenih u društvenim odnosima omogućenim visokom tehnologijom mogu da socijalistički feminizam učine relevantnijim za delotvornu progresivnu politiku.

EKONOMIJA DOMAĆEC RADA

»Nova industrijska revolucija« stvara novu radničku klasu svetskih dimenzija. Ogromna pokretljivost kapitala i nastajuća međunarodna podela rada skupčani su sa pojavom novih kolektiviteta i slabljenjem dotad znanih grupacija. Ova zbivanja nisu neutralna u odnosu na rod i klasu. Beli muškarci u razvijenim industrijskim društvima se, na nov način, suočavaju sa trajnom gubitkom posla, dok brisanje žena sa platnih spiskova ne ide istim tempom kao kod muškaraca. Ovo se ne dešava samo zbog toga što su žene u zemljama Trećeg sveta omiljena radna snaga za multinacionalne kompanije, zasnovane na nauci u sektorima procesiranja izvoza, naročito u elektronici. Slika je sistematičnija i uključuje reprodukciju, seksualnost, kulturu, potrošnju i proizvodnju. U prototipskoj Silikonskoj dolini, životi mnogih žena strukturisani su oko zaposlenja na radnim mestima koja zavise od elektronike: njihove intimne priče uključuju serijalnu heteroseksualnu monogamiju, rešavanje problema brige o deci, udaljavanje od šire rodbine ili od većine drugih oblika tradicionalne zajednice, visoku verovatnoću da će ostati usamljene, kao i krajnju ekonomsku krhkost koja dolazi sa starošću. Etnička i rasna raznolikost žena u Silikonskoj dolini strukturiše mikrokozam kulturnih, porodičnih, religijskih, obrazovnih i jezičkih razlika koje se međusobno sudaraju.

Richard Gordon (Richard Gordon) je ovu novu situaciju nazvao »ekonomijom domaćeg rada«.²⁰ Iako termin uključuje fenomen doslovnog rada kod kuće koji se javlja u vezi sa sklapanjem elektronskih naprava, Gordon ga je skovao prvenstveno da bi označio restrukturisanje rada koje, u opštim crtama, nosi odlike nekada pripisivane ženskim poslovima, poslovima koje su, doslovno, obavljale samo žene. U toku je redefinisanje rada kao i doslovno ženskog i feminizovanog, svedeno da li ga obavljaju muškarci ili žene. Biti feminizovan znači biti pretvoren u izuzetno ranjivo biće: podložan »rasklapanju« i ponovnom »sklapanju«, eksploatisan kao rezervna radna snaga, sagledavan više kao opslužitelj nego kao radnik, podložan takvim vremenskim rasporedima na plaćenom poslu i van njega koji se podsmevaju ideji o ograničenom radnom danu; biti feminizo-

van živeti život koji je uvek na granici opscenog, izmeštenog, svodljivog na polnost. Dekvalifikacija je stara strategija koja se sada iznova primenjuje na nekada privilegovane radnike. Ekonomija domaćeg rada se, međutim, ne odnosi samo na masovno dekvilifikovanje, niti pak poriče da se danas pojavljuju nove oblasti visoke kvalifikovanosti, čak i za žene i muškarce koji ranije nisu imali pristupa radnim mestima gde se tražila kvalifikacija. Umesto toga, ovaj pojam ukazuje na to da su fabrika, dom i tržište integrisani na jedan nov način i da su mesta koja žene u tome zauzimaju od presudnog značaja; takode, naglašava da se ta mesta moraju analizirati kako bi se otkrile razlike među ženama i značenja odnosa među muškarcima i ženama u različitim situacijama.

Ekonomija domaćeg rada kao organizaciona struktura svetskog kapitalizma omogućena je (iako ne i prouzrokovana) novim tehnologijama. Uspešnost nasrtaja na relativno privilegovana, uglavnom belačka, muška radna mesta sa visokim stupnjem sindikalnog organizovanja povezana je sa sposobnošću novih komunikacionih tehnologija da integrišu i kontrolišu radnu snagu uprkos velikoj raspršenosti i decentralizaciji. Posledice novih tehnologija žene osećaju kako u gubitku porodične (muškarčeve) nadnice (ako su ikada i imale pristup toj belačkoj privilegiji) tako i u karakteru vlastitog posla, koji postaje kapitalno intenzivan, recimo u slučaju kancelarijskog ili bolničarskog rada.

Novi ekonomski i tehnološki aranžmani takode su povezani sa raspadom države blagostanja, što dovodi do pojačavanja pritiska na žene da obezbede dalje funkcionisanje svakodnevnog života za sebe, te za muškarce, decu i starije. Feminizacija siromaštva – kao posledica razgradnje države blagostanja i ekonomije domaćeg rada u kojoj stalno zaposlenje postaje izuzetak, a poduprta očekivanjem da ženina nadnica neće imati parnjaka u muškom prihodu namenjenom podizanju dece – mora biti hitno stavljena u centar pažnje. Domaćinstva koja vode žene imaju različite uzroke, u zavisnosti od rase, klase ili polnosti; ipak, njihova sve veća raširenost predstavlja moguće tle za stvaranje koalicija među ženama oko mnogih pitanja. To što žene redovno održavaju svakodnevni život, delimično zbog nametnutog statusa majke, nije nikakva novost; nova je vrsta integracije sa ukupnom kapitalističkom i sve više militarizovanom ekonomijom. Osobito snažan pritisak koji osećaju, recimo, američke Crnkinje – koje su uspele da se izvuku iz položaja (jedva) plaćene domaće posluge i sada su u velikom broju zaposlene na činovničkim i sličnim poslovima – ima krupne implikacije po istrajavanje nametnutog crnačkog siromaštva uprkos zaposlenju. Tinejdžerke iz onih područja Trećeg sveta koji se industrijalizuju postaju jedini ili glavni izvor nadnice u gotovom za svoje porodice, dok pristup obradivoj zemlji postaje sve problematičniji. Ovi pravci razvoja nužno imaju značajne posledice po psihodinamiku i politiku roda i rase.

U okviru tri glavne faze kapitalizma (komercijalni/ranoindustrijski, monopolistički, multinacionalni) – vezane za nacionalizam, imperijalizam i multinacionalizam i, po Džejmsonu, združene sa tri dominantna estetska razdoblja: realizmom, modernizmom i postmodernizmom – zastupam tezu da osobeni oblici porodice stoje u dijalektičkom odnosu prema oblicima kapitala i njima odgovarajućim pojavama u politici i kulturi. Iako se u stvarnom životu oni proživljavaju na problematične i nejednake načine, u idealnotipskom smislu ovi oblici porodice mogu se shematski prikazati kao: (1) patrijarhalna nuklearna porodica, strukturisana dihotomijom između javnog i privatnog i praćena belačkom građanskom ideologijom razdvojenih sfera, te angloameričkim građanskim feminizmom devetnaestog veka; (2) moderna porodica, posredovana (ili nametnuta) državom blagostanja i ustanovama kao što je porodična nadnica, uz procvat ne-feminističkih heteroseksualnih ideologija, uključujući njihove radikalne verzije koje ovaploćuje Grinič Vilidž oko Prvog svetskog rata; i (3) »porodica« ekonomije domaćeg rada, sa svojom oksimoronskom strukturom domaćinstava sa ženama na čelu, svojom eksplozijom feminizama i paradoksalnim pojačavanjem i erozijom roda kao takvog.

To je kontekst u kojem projekcije svetske strukturalne nezaposlenosti, posledice novih tehnologija ulaze u sliku kao deo ekonomije domaćeg rada. Kako robotika, i s njom vezane tehnologije, istiskuju s posla muškarce u »razvijenim« zemljama i ne uspevaju da stvore nova radna mesta za muškarce u »razvoju« Trećeg sveta, i kako automatizovana kancelarija postaje pravilo čak i u zemljama sa viškom radne snage, feminizacija rada se pojačava. Crnkinje u SAD već dugo znaju šta znači suočavati se sa strukturnom podzaposlenošću (»feminizacijom«) crnih muškaraca, kao i sa vlastitim izuzetno ranjivim položajem u najamnoj ekonomiji. Više nije tajna da su seksualnost, reprodukcija, porodica i život u zajednici na bezbroj načina prepleteni sa ovom privrednom strukturom; jedna od posledica je ponovo diferenciranje situacija belkinja i Crnkinja. Mnogo žena i muškaraca moraće još uvek da se nosi sa sličnim situacijama, zahvaljujući čemu će savezništva oko pitanja osnovne podrške za život (s poslom ili bez njega), koja će prekoračivati razliku roda i rase, postati nužna, a ne samo pohvalna.

Nove tehnologije takode imaju snažno dejstvo na glad i proizvodnju hrane za preživljavanje širom sveta. Re Lessor Blumberg (Rae Lessor Blumberg) procenjuje da žene proizvode oko pedeset posto hrane u svetu.^{21*} Žene uglavnom nisu u položaju da se koriste blagodeticima koje donosi rastuće pretvaranje prehrambenih proizvoda i energije u visokotehnološku robu; njihov dan postaje još naporniji jer se odgovornost za snabdevanje hranom ne smanjuje, a reproduktivne situacije se usložnjavaju. Tehnologije Zelene revolucije ulaze u interakciju sa drugom visokotehnološkom industrijskom proizvodnjom, menjajući rodnu podelu rada i diferencijalne obrasce migracija kod dvaju polova.

Nove tehnologije su, čini se, duboko upletene u oblike »privatizacije« koje analizira Ros Pečeski (Petchesky) u kojima dolazi do sinergijske interakcije između militarizacije, desničarskih porodičnih ideologija i politika, te sve rasprostranjenijeg definisanja korporativne svojine kao privatne.²² Nove komunikacione tehnologije imaju fundamentalan značaj za iskorenjivanje »javnog života« kod svih nas. To olakšava procvat trajnog visokotehnološkog vojnog establišmenta, od čega većina ljudi, žene naročito, trpe kulturne i ekonomske štete. Tehnološka dostignuća kao što su video-igre ili minijaturni televizori, čini se, igraju ključnu ulogu u proizvodnji modernih oblika »privatnog života«. Kultura video-igara temeljno je okupirana individualnim takmičenjem i ratovanjem s vanzemalcima. Tu se proizvode visokotehnološke, rodno obeležene imaginacije, u kojima se može zamišljati uništenje planete i naučnofantastično bekstvo od njegovih posledica. Militarizovano je mnogo više od naše sopstvene imaginacije, a od drugih realnosti elektronskog i nuklearnog ratovanja ne može se pobeći.

Nove tehnologije se odražavaju na društvene odnose, kako u seksualnosti tako i u reprodukciji, i to ne uvek na isti način. Tesna povezanost seksualnosti i instrumentalnosti, shvatanje tela kao svojevrstne privatne mašinerije za maksimiranje zadovoljstva i korisnosti, sasvim se lepo vidi u sociobiološkim pričama o poreklu koje naglašavaju genetski proračun i objašnjavaju neizbežnu dijalektiku dominacije muških i ženskih rodnih uloga.²³ Ove sociobiološke priče zavise od *high-tech* pogleda na telo kao biotičku komponentu ili kibernetički komunikacioni sistem. Jedan od mnogih preobražaja reproduktivnih situacija jeste onaj medicinski, gde ženska tela imaju granice koje su na nov način propusne i za »vizualizaciju« i za »intervenciju«. Naravno, pitanje ko kontroliše tumačenje telesnih granica u medicinskoj hermeneutici predstavlja jednu od krupnih feminističkih tema. Sedamdesetih godina, kao amblem ženskog polaganja prava na vlastita tela služilo je ogledalce; no, ovo oruđe ručne izrade nije primereno izražavanju politike tela koja nam je potrebna u izlaženju na kraj sa stvarnošću u praksama kiborg-reprodukcije. Samopomoć nije dovoljna. Tehno-

* Udruživanje društvenih odnosa karakterističnih za Zelenu revoluciju sa biotehnologijama kao što je genetski inženjering bilja prouzrokuje rastući pritisak na obradivu zemlju u Trećem svetu. Procene Agencije za međunarodni razvoj (*New York Times*, 14. oktobar 1984) iznete prilikom Svetskog dana hrane 1984. godine kazuju da u ruralnim predelima Afrike žene proizvode oko 90 posto hrane, u Aziji oko 60-80 posto, dok na Bliskom Istoku i u Latinskoj Americi one čine 40 posto poljoprivredne radne snage. Blumberg optužuje agrarnu politiku svetskih organizacija, multinacionalnih kompanija i nacionalnih vlada u Trećem svetu da mahom ignorišu fundamentalna pitanja u polnoj подели rada. Sadašnja tragedija gladi u Africi možda ima isto toliko veze sa muškom supremacijom koliko i sa kapitalizmom, kolonijalizmom i atmosferskim prilikama. Tačnije, kapitalizam i rasizam su obično obeleženi strukturnom muškom dominacijom.

logije vizualizacije opominju²⁴ na važnu kulturnu praksu lova uz pomoć kamere i duboko grabljivu prirodu fotografske svesti. Polnost, seksualnost i reprodukcija su centralni akteri u visokotehnološkim mitskim sistemima koji strukturišu naše imaginacije lične i društvene mogućnosti.

Naredni kritično važan aspekt društvenih odnosa vezanih za nove tehnologije jeste reformulisanje očekivanja, kulture, rada i reprodukcije kod brojne radne snage zaposlene u nauci i tehnici. Krupna društvena i politička opasnost sastoji se u formiranju jedne snažno bimodalne društvene strukture, u kojoj su mase žena i muškaraca svih etničkih grupa, ali naročito obojenih, zarobljene u ekonomiji domaćeg rada, uz nekoliko varijanti nepismenosti i opštu redundantnost i nemoć, pod kontrolom visokotehnoloških represivnih aparata, koji vladaju u raznim oblastima – od zabave do nadzora i nestajanja. Jedna adekvatna socijalističko-feministička politika treba da se obrati ženama u privilegovanim kategorijama zanimanja, a naročito u proizvodnji nauke i tehnologije koja konstruiše naučno-tehničke diskurse, procese i objekte.²⁵

Ovo pitanje predstavlja samo jedan, ali važan aspekt istraživanja mogućnosti jedne feminističke nauke. Kakvu konstitutivnu ulogu u proizvodnji znanja, imaginacije i prakse mogu igrati nove grupe koje se bave naukom? Kako se te grupe mogu udružiti sa progresivnim društvenim i političkim pokretima? Kakva politička odgovornost se može konstruisati da bi se žene povezale preko barijera naučno-tehničke hijerarhije koje stoje između nas? Da li postoji način da se feministička naučno-tehnološka politika razvija u savezništvu sa antimilitarističkim akcionim grupama koje se zalažu za prenamenu naučnih postrojenja? Mnogi zaposleni u nauci i tehnici u Silikonskoj dolini, uključujući *high-tech* kauboje, ne žele da rade u nauci za vojne svrhe.²⁶ Mogu li se te lične preferencije i kulturne tendencije stopiti u progresivnu politiku unutar ove profesionalne srednje klase u kojoj žene, uključujući i one obojene, postaju prilično brojne?

žene u INTEGRISANOM KOLU

Dopustićete mi da sažmem sliku istorijskih lokacija žena u razvijenim industrijskim društvima, onako kako su ti položaji restrukturisani delom zahvaljujući društvenim odnosima nauke i tehnologije. Ako je ikada bilo moguće ideološki okarakterisati živote žena razlučivanjem između javnog i privatnog domena – kako sugerišu slike podele života radničke klase na fabriku i dom, građanskog života na tržište i dom, a rodne egzistencije na oblast ličnog i političkog – sada je ta ideologija potpuno promašena, čak i kada se njome želi pokazati da se oba termina ovih dihotomija uzajamno konstruišu u praksi i teoriji. Više mi se dopada ideološka slika mreže, koja sugeriše obilje prostora i identiteta, te propusnost granica ličnog i politič-

kog tela. »Umrežavanje« je i feministička praksa i multinacionalna korporativna strategija – ono što opozicioni kiborzi treba da rade jeste da tkaju.

Informatika dominacije može se isključivo okarakterisati kao ogromno širenje neizvesnosti i kulturnog osiromašenja, obično praćeno zatajavanjem mreža podrške najranjivijima. Pošto je veliki deo ove slike prepleten sa društvenim odnosima nauke i tehnologije, postaje očigledno koliko je preko potrebna jedna socijalističko-feministička politika koja će se pozabaviti naukom i tehnologijom. Već su mnoge akcije pokrenute i osnova za politički rad ima na pretek. Recimo, nastojanja da se razviju oblici kolektivne borbe žena koje rade za platu, poput Ogranka 925 SEIU-a,* treba da postanu prioritet za sve nas. Ova nastojanja su duboko vezana za tehničko restrukturisanje radnog procesa i preoblikovanje radnih klasa a takođe nude i razumevanje jedne sveobuhvatnije sindikalne organizacije, koja će uključivati pitanja zajednice, seksualnosti i porodice, pitanja koja nikad nisu bila u centru pažnje pretežno beločkih i muških industrijskih sindikata.

Strukturalna preuređenja vezana za društvene odnose nauke i tehnologije izazivaju snažnu ambivalentnost. No, implikacije odnosa žena s kraja dvadesetog veka prema svim aspektima rada, kulture, proizvodnje znanja, seksualnosti i reprodukcije nisu razlog za depresiju. Iz dobrih razloga, većina marksizama najbolje uočava dominaciju i ima problema sa razumevanjem onoga što ne može izgledati drugačije do kao lažna svest i sačueništvo ljudi u vlastitoj podvlašćenosti u kasnom kapitalizmu. Kad pogledamo šta je to izgubljeno, ne smemo zaboraviti da su, možda naročito sa ženskih tačaka gledišta, posredi često bili opaki oblici tlačenja, koje smo sada, našavši se oči u oči sa novim oblicima zadiranja, skloni da nostalgичno naturalizujemo. Ambivalentnost prema razbijenim jedinstvima, posredovanim visokotehnološkom kulturom, ne nalaže razvrstavanje svesti na kategorije »lucidne kritike utemeljene u solidnoj političkoj epistemologiji« nasuprot »manipulisanoj lažnoj svesti«, već suptilno razumevanje nastajućih zadovoljstava, iskustava i moći sa ozbiljnim potencijalom za izmenu pravila igre.

Opravdano polazimo nade u nastajuće osnove za uspostavljanje novih vrsta jedinstva preko granica rase, roda i klase, dok ove elementarne jedinice socijalističko-feminističke analize i same prolaze kroz protejske preobražaje. Teškoće koje se doživljavaju širom sveta u vezi sa društvenim odnosima nauke i tehnologije ozbiljno se zaoštavaju. Ali šta je to što ljudi zaista doživljavaju nije sasvim transparentno. Takođe nam nedostaju dovoljno suptilni načini povezivanja za kolektivnu izgradnju delotvornih teorija iskustva. Sadašnji napori – marksistički, psihoanalitički, feministički, antropološki – da se razjasni makar »naše« iskustvo, tek su u povojima.

* SEIU – Service Employees International Union (Međunarodni sindikat uslužnih radnika). – Prim. prev

Svesna sam neobičnosti perspektive koju pruža moja istorijska pozicija – doktorat iz biologije za irsku katolkinju omogućen uticajem pojave »Sputnjika« na američku nacionalnu politiku naučnog obrazovanja. Moje telo i duh jednako su konstruisani posleratnom tkom u naoružanju i hladnim ratom, koliko i ženskim pokretima. Umesto što bi se usmerili na sadašnje poraze, imaćemo više razloga za optimizam ako se, pre svega, usredsredimo na protivrečne efekte politike čiji je cilj bio da proizvede lojalne američke tehnokrate (a uzgred je proizvela i veliki broj disidenata).

Permanentna pristrasnost feminističkih tački gledišta ima posledice po naša očekivanja od raznih oblika političke organizacije i sudelovanja. Nije nam potreban totalitet da bismo dobro radile. Feministički san o zajedničkom jeziku, kao i svi snovi o savršeno istinitom jeziku, savršeno vernom imenovanju iskustva, jeste totalizujući i imperijalistički. U tom smislu, dijalektika je takođe sanjani jezik, koji žudi da razreši protivrečnost. Paradoksalno, možda ćemo iz naših stapanja sa životinjama i mašinama naučiti kako da ne budemo Čovek, to ovapločenje zapadnog logosa! Ako pođemo od zadovoljstava koja nam donose ta moćna i tabuisana stapanja, ona koja su društveni odnosi nauke i tehnologije učinili neizbežnima, onda je feministička nauka možda zaista moguća.

KIBORZI: MIT O POLITIČKOM IDENTITETU

Želim da zaključim jednim mitom o identitetu i granicama koji može nadahnuti političke imaginacije na kraju XX veka. Inspiracija dolazi od pisaca kao što su: Džoana Ras (Joanna Russ), Semjuel Delani, (Samuel Delany) Džon Varli (Jonh Varley), Džejms Tiptri Mladi (James Tiptree Jr.), Oktavija Batler (Octavia Butler), Monik Vitig (Monique Wittig) i Vonda MekIntajr (Vonda McIntyre).²⁷ Oni su naši pripovedači koji istražuju šta to znači biti utelovljen u visokotehnološkim svetovima. Teoretičari za kiborge. Antropološkinji Meri Daglas (Mary Douglas) treba upisati u zaslugu što nam je, ispitujući pojmove telesnih granica i društvenog poretka, pomogla da steknemo svest o tome koliko je poredak predstava o telu (*body imagery*) presudan za oblikovanje pogleda na svet, pa prema tome i političkog jezika.²⁸ Francuske feministkinje Lis Irigaraj (Luce Irigaray) i Monik Vitig, uprkos međusobnim razlikama, znaju kako se piše telo, kako se erotika, kosmologija i politika tkaju iz predstava utelovljenja a, naročito kod Vitigove, iz predstava fragmentacije i rekonstituisanja tela.²⁹

Radovi američkih predstavnica radikalnog feminizma – Suzan Grifin (Susan Griffin), Odri Lord (Audre Lorde) i Adrijen Rič (Adrienne Rich) – ostavili su dubokog traga na naše političke imaginacije. Moglo bi se reći da su ove feministkinje previše ograničile ono što prihvatamo kao prijateljski jezik tela i politike.³⁰ One insistiraju na organskom, suprotstavljaju-

jući ga tehnološkom. Ipak, njihovi simbolički sistemi i s njima povezana stanovišta ekofeminizma i feminističkog paganizma, prepuni organicizma, mogu se, rečnikom Sandovalove, razumeti jedino kao opozicione ideologije koje odgovaraju kraju dvadesetog veka. Ti sistemi bi jednostavno zaprepastili svakoga ko nije okupiran mašinama i svešću kasnog kapitalizma. U tom smislu oni su deo sveta kiborga. Ali prave riznice bogatstva za feministkinje kriju se i u izričitom prihvatanju mogućnosti inherentnih u slomu čistih distinkcija između organizma i mašine i sličnih distinkcija koje strukturiraju zapadno sopstvo. Simultanost slomova mrvi matrice dominacije i otvara geometrijske mogućnosti. Šta se može naučiti iz »tehnološkog« zagađenja ličnog i političkog? Razmotriću ukratko dve, donekle preklopljene, grupe tekstova, tragajući za njihovim uvidom u konstruisanje potencijalno korisnog mita o kiborgu: konstrukcije obojenih žena i čudovišna sopstva u feminističkoj naučnoj fantastici.

Već sam nagovestila da se oznaka »obojene žene« može shvatiti kao kiborg-identitet, kao moćna subjektivnost sintetizovana iz spajanja autsajderskih identiteta. Postoje materijalne i kulturne mreže koje mapiraju ovaj potencijal. Odri Lord dobro izražava taj ton u svom naslovu *Sestra autsajder*. U mom političkom mitu, Sestra autsajder je strankinja (*off-shore woman*) koju američki radnici – i oni ženskog pola i oni feminizovani – treba, po pretpostavci, da smatraju neprijateljem koji sprečava njihovu međusobnu solidarnost i ugrožava im sigurnost. Unutra (*on-shore*), u samim Sjedinjenim Državama, Sestra autsajder je svojevrstni potencijal među ženama različitih rasnih i etničkih identiteta kojima se manipuliše da bi se izazvala podela, konkurencija i eksploatacija u istim tim industrijama. »Obojene žene« su omiljena radna snaga za industrije zasnovane na nauci, stvarne žene kod kojih se svetsko seksualno tržište, tržište radne snage i politika reprodukcije na bezbroj načina prelivaju u svakodnevni život. Mlade Korejke koje upošljava industrija seksa ili pogoni za sklapanje elektronskih aparata regrutuju se iz srednjih škola, i obrazovane su za intergrirano kolo. Pismenost, naročito na engleskom jeziku, razlikovna je odlika »jeftine« ženske radne snage, tako atraktivne za multinacionalne kompanije.

Nasuprot orijentalističkim stereotipovima o »usmenom primitivcu«, pismenost je osobit znak obojenih žena. Opismenjavanje američkih Crkinja, kao i Crnaca, odvijalo se kroz jednu povest u kojoj su ljudi stavljali život na kocku da bi naučili da čitaju i pišu, te da bi podučavali druge. Pismo ima poseban značaj za sve kolonizovane grupe. Pismo je presudno za zapadni mit o razlikovanju usmenih i pismenih kultura, primitivnog i civilizovanog mentaliteta, a u novije vreme za eroziju ovog razlikovanja u »postmodernističkim« teorijama koje napadaju falogocentrizam Zapada, sa njegovim obožavanjem monoteističkog, faličkog, autoritativnog i singularnog sveta, jedinstvenog i savršenog imena.³¹ Sporovi oko značenja pisma jesu jedan od važnih oblika savremene političke borbe. Oslobada-

nje igre pisma je smrtno ozbiljno. Poezija i proza američkih obojenih žena stalno se vraćaju na pismo, na pristup moći označavanja; ali ovoga puta, ta moć ne sme biti ni falička ni nevina. Kiborg-pismo ne sme da govori o Padu, ne sme da bude imaginacija o nekakvoj »bila-jednom« celovitosti pre jezika, pre pisma, pre Čoveka. Kiborg-pismo kazuje o moći preživljavanja, ne na osnovu prvobitne nevinosti, već na osnovu uzimanja oruda u sopstvene ruke kako bi se obeležio svet koji je njih obeležio kao druge.

Ta oruda su često priče, ponovno ispričane priče, verzije koje preobriču i prerezmeštaju hijerarhijske dualizme naturalizovanih identiteta. Prepričavajući priče o poreklu, kiborg-autorke i autori potkopavaju središnje mitove o poreklu u zapadnoj kulturi. Svi smo mi kolonizovani tim mitovima o poreklu, zajedno sa njihovom čežnjom za ispunjenjem u apokalipsi. Falogocentričke priče o poreklu najznačajnije za feminističke kiborge ugrađene su u tehnologije u doslovnom smislu reči – tehnologije koje pišu svet, biotehnologiju i mikroelektroniku. One, u poslednje vreme, tekstualizuju naša tela kao probleme kodiranja u mreži. Feminističke kiborg-priče imaju zadatak da rekodiraju komunikaciju i obaveštajni rad kako bi potkopale komandu i kontrolu.

Figurativno i doslovno, politika jezika prožima borbu obojenih žena; a priče o jeziku imaju posebnu moć u bogatoj savremenoj spisateljskoj delatnosti američkih obojenih žena. Na primer, prepričavanje priče o Indijanki Malinče, majci mestičke »kopiladske« rase novoga sveta, Korteseve naložnice koja vlada mnogim jezicima, nosi naročit značaj za konstruisanje identiteta Čikano žena. Čeri Moraga (Cherrie Moraga) u svojoj knjizi *Ljubav za vreme rata* ispituje teme identiteta u slučaju onoga ko nikad nije posedovao prvobitni jezik, nikad nije ispričao prvobitnu priču, nikad nije obitavao u harmoniji legitimne heteroseksualnosti u vrtu kulture, i prema tome ne može zasnovati identitet na mitu ili padu iz nevinosti i pravu na prirodno ime, majčino ili očevo.³² Pisanje Morage, njena vrhunska pismenost, predstavljeno je u njenoj poeziji kao ista vrsta zadiranja kao Malinčino vladanje osvajačevim jezikom – zadiranje, nezakonita produkcija, koja omogućava opstanak. Moragin jezik nije »celina«; on je samosvesno nakalemljen, himera engleskog i španskog, pri čemu su i jedan i drugi jezici osvajača. Ali upravo to himerično čudovište, koje ne polaže pravo ni na kakav prvobitni jezik pre zadiranja, oblikuje erotske, kompetentne, moćne identitete obojenih žena. Sestra autsajder nagoveštava mogućnost svetskog opstanka, i to ne zahvaljujući svojoj nevinosti, već zahvaljujući sposobnosti da živi na granicama, da piše bez utemeljujućeg mita prvobitne celovitosti, sa njegovom neminovnom apokalipsom konačnog povratka u smrtonosnu jednost koju Čovek/Muškarac zamišlja kao nevinu i sve-moćnu Majku, koju sin na Kraju oslobada od još jednog spiralnog prisvajanja. Pismo obeležava Moragino telo, afirmiše ga kao telo obojene žene, nasuprot mogućnosti prelaska u neobeleženu kategoriju anglo-oca ili u

orijentalistički mit »prvobitne nepismenosti« majke koja nikada nije postojala. Ovdje je majka bila Malinče, a ne Eva pre no što je pojela zabranjeno voće. Pismo afirmiše Sestru autsajdera, a ne Ženu-pre-Pada-u-Pismo koja je potrebna falogocentričkoj Porodici Čoveka.

Pismo je prevashodno kiborg-tehnologija, narezane površine kasnog dvadesetog veka. Kiborg-politika jeste borba za jezik i borba protiv savršene komunikacije, protiv onog jednog jedinog kôda koji sva značenja savršeno prevodi, te središnje dogme falogocentrizma. Zato će kiborg-politika insistirati na šumu i zagovarati zagadivanje, veseleći se nezakonitim stapanjima životinje i mašine. To su sparivanja koja Muškarca i Ženu čine tako problematičnim, podrivajući strukturu želje – silu za koju se zamišlja da generiše jezik i rod – pa tako i strukturu i moduse reprodukcije »zapadnog« identiteta, prirode i kulture, ogledala i oka, roba i gospodara, tela i duha. »Mi« nismo usprva odabrale/li da budemo kiborzi, ali izbor sâm utemeljuje liberalnu politiku i epistemologiju koja zamišlja reprodukciju pojedinaца pre šire replikacije »tekstova«.

Iz perspektive kiborga, oslobođene od potrebe da politiku utemeljimo u »našoj« privilegovanoj poziciji tlačenja koje inkorporira sve druge dominacije, u nevinosti onih koji su doživeli zadiranje, u temelju onih koji su bliži prirodi – možemo sagledati moćne mogućnosti. Feminizmi i marksizmi su se nasukali na zapadne epistemološke imperATIVE da se revolucionarni subjekt konstruiše iz perspektive jedne hijerarhije tlačenja i/ili latentne pozicije moralne superiornosti, nevinosti i veće bliskosti s prirodom. Lišeno prvobitnog sna o zajedničkom jeziku ili prvobitnoj simbiozi koja obećava zaštitu od neprijateljskog »maskulinog« razdvajanja, ali upisano u jedan tekst koji nema svoje konačno privilegovano čitanje ili istoriju spasenja, prepoznavanje »samih sebe«, kao potpuno upletenih u svet, oslobada nas potrebe da ukorenjujemo politiku u identifikaciji, avangardnim partijama, čistoti i materinstvu. Lišena identiteta, kopiladska rasa podučava nas moći margina i važnosti majki kao što je Malinče. Obojene žene su je preobrazile iz zle majke maskulinističkog straha u prvobitno pismenu majku koja uči opstanku.

Nije posredi tek književna dekonstrukcija, već liminalni preobražaj. Svaka priča koja počinje sa prvobitnom nevinošću i privileguje povratak celovitosti zamišlja da je drama života individuacija, razdvajanje, radanje sopstva, tragedija autonomije, pad u pismo, otuđenje; to jest, rat, ublažen imaginarnim otpočinkom u naručju Drugog. Ovim zapletima upravlja jedna reproduktivna politika – ponovno rođenje bez greške, savršenstvo, apstrakcija. U ovom zapletu žene mogu proći bolje ili gore, ali svi se slažu da one imaju manje sopstva, slabiju individuaciju, da su stopljenije sa usmenim, Majkom, da imaju manji ulog u maskulinu autonomiju. Ipak, postoji još jedan put da se ima manji ulog u maskulinu autonomiju, put koji ne prolazi kroz Ženu, Primitivca, Nulu, Fazu ogledala i njegovo ima-

ginarno. On prolazi kroz žene i druge sadašnje, nezakonite kiborge, koji nisu plod Ženine utrobe, koji odbijaju ideološke resurse viktimizacije kako bi imale/li stvarni život. Ovi kiborzi su ljudi koji odbijaju da nestanu na dati znak, koliko god puta »zapadni« komentator oplakivao nestanak još jednog primitivca, još jedne organske grupe, kojoj je »zapadna« tehnologija, pismo, došlo glave.³³ Ovi kiborzi iz stvarnog života – npr. žene sa sela u jugoistočnoj Aziji zaposlene u japanskim i američkim elektronskim firmama, koje opisuje Aiva Ong (Aiwa Ong) – aktivno nanovo ispisuju tekste svojih tela i društava. U ovoj igri iščitavanja, ulog je opstanak.

Da rezimiramo, određeni dualizmi postojano su prisutni u zapadnim tradicijama; svi oni imaju sistemsko mesto u logikama i praksama dominacije nad ženama, obojenima, prirodom, radnicima, životinjama – ukratko, dominacije nad svima konstituisanima kao *drugi*, čiji je zadatak da se u njima sopstvo ogleda. Glavni među tim problematičnim dualizmima jesu: sopstvo/drugi, duh/telo, kultura/priroda, muško/žensko, civilizovano/primitivno, stvarnost/privid, celina/deo, akter/resurs, stvaralac/stvoreno, aktivno/pasivno, ispravno/pogrešno, istina/iluzija, totalno/delimično, Bog/čovek. Sopstvo je onaj Jedan koji nije podvlašćen i koji to zna po tome što ga drugi služi; drugi je onaj koji drži budućnost, koji to zna zahvaljujući iskustvu podvlašćenosti, koje lažju pokriva autonomiju sopstva. Biti Jedan znači biti autonoman, biti moćan, biti Bog; ali biti Jedan znači biti iluzija i otud biti uključen u dijalektiku apokalipse sa drugim. Biti drugi pak znači biti višestruk, bez jasne granice, pohaban, nebitan. Jedan je premalo, ali dva je previše.

Kultura visoke tehnologije osporava ove dualizme na zanimljive načine. U odnosu između čoveka i mašine nije jasno ko stvara, a ko je stvoren. Kod mašina koje se rastaču u prakse kodiranja, nije jasno šta je duh, a šta telo. U meri u kojoj sebe poznajemo kako u formalnom diskursu (recimo, u biologiji) tako i u svakodnevnoj praksi (na primer, u ekonomiji domaćeg rada u integrisanom kolu), otkrivamo da smo kiborzi, hibridi, mozaici, himere. Biološki organizmi su postali biotički sistemi, komunikacione naprave nalik na druge. U našem formalnom znanju o mašini i organizmu, tehničkom i organskom, nema fundamentalnog, ontološkog razdvajanja.

Jedna od posledica sastoji se u tome da sada jasnije osećamo svoju povezanost sa vlastitim oruđima. Stanje zanosa koje doživljavaju mnogi korisnici računara postalo je omiljena tema naučnofantastičnih filmova i viceva. Možda paraplegičari i drugi ozbiljno hendikepirani ljudi mogu imati (i ponekad zaista imaju) najsnažniji doživljaj kompleksne hibridizacije sa drugim komunikacionim napravama. Delo En MekKafri (Anne McCaffrey) *Brod koji je pevao* ispituje svest kiborga, hibrida od mozga jedne devojčice i složene mašinerije koja joj je ugrađena pošto se rodila sa teškom telesnom manom. Rod, seksualnost, utelovljenje, veština: sve je to u

ovoj priči rekonstituisano. Zašto bi se naša tela završavala kožom ili, u najboljem slučaju, obuhvatala druga bića koja se kriju u granicama kože? Od sedamnaestog veka naovamo, mašine se mogu oživeti – dobijaju dušu sačinjenu od utvara koje im omogućuju da govore ili se kreću, ili objašnjavaju njihov pravilan razvoj i mentalne sposobnosti. Organizmi se, s druge strane, mogu mehnizovati – svesti na telo shvaćeno kao resurs duha. Ovakvi odnosi između mašine i organizma su danas zastareli i više nisu neophodni. Za nas, u imaginaciji i u drugim oblicima prakse, mašine mogu biti protetička sredstva, intimne komponentne, prijateljska sopstva. Nije nam potreban organski holizam da bi nam dao nepropusnu celovitost, totalnu ženu i njene feminističke varijante (mutante?). Dopustite mi da ovaj odeljak zaključim jednim vrlo pristrasnim čitanjem logike kiborg-čudovišta u mojoj drugoj grupi tekstova – feminističkoj naučnoj fantastici.

Kiborg-stanovnici feminističke naučne fantastike temeljno problematizuju statuse muškarca ili žene, ljudskog bića, artefakta, pripadnika rase, individualnog identiteta ili tela. Kejti King razjašnjava kako zadovoljstvo u čitanju ove proze uglavnom nije zasnovano na identifikaciji. Studenti koji se prvi put suoče sa Džoanom Ras, oni koji su naučili da ne uzmiču pred modernističkim piscima poput Džejmsa Džojisa (James Joyce) ili Virdžinije Vulf (Virginia Woolf), u potpunoj su nedoumici kad uzmu u ruke *Aliksine pustolovine* ili *Ženskog čoveka*, gde likovi izneveravaju čitaocu potragu za nevinom celovitošću, ali istovremeno zadovoljavaju njegovu/njenu želju za junačkim podvizima, bujnom erotikom i ozbiljnom politikom. *Ženski čovek* je priča o četiri verzije jednog genotipa, koje se sve susreću, ali čak ni uzete zajedno ne čine celinu, ne razrešavaju dileme nasilne moralne akcije, niti otklanjaju rastuću sablazan roda. Feministička naučna fantastika Semjuela Delanija, naročito *Priče o Neverionu*, podražava priče o poreklu preradujući neolitsku revoluciju, ponovno povlačeći zasnivačke poteze zapadne civilizacije da bi potkopao njihovu verodostojnost. Džejms Tiptri Mladi, pisac čija je proza smatrana izrazito muškom dok nije otkriven njen »pravi« pol, kazuje priče o reprodukciji zasnovanoj na ne-sisarskim tehnologijama kao što su smenjivanje generacija ili muške torbe za mlade i muška briga za mladunce. Džon Varli (John Varly) konstruiše vrhunskog kiborga u svom arhifeminističkom istraživanju Gee, lude boginje-planete-varalice-starice-tehnološke naprave na čijoj se površini mresti neobična gomila post-kiborg simbioza. Oktavija Batler (Octavia Butler) piše o afričkoj čarobnici koja primenjuje svoje moći preobražavanja u borbi protiv genetskih manipulacija svoje suparnice (*Divlje seme*), zatim o vremenskim tokovima koje dovode modernu američku Crnkinju u ropstvo, gde njeno postupanje prema belom gospodarstvu-pretku određuje mogućnost njenog vlastitog rođenja (*Svojta*), te o nezakonitim uvidima u identitet i zajednicu usvojenog deteta-meduvrnog mešanca koje na kraju upoznaje neprijatelja kao sebe samo (*Preživeli*).

Delo Vonde MekIntajr *Superluminal*, osobito bogato prekoračivanjima raznih graničnih linija, može da zaključiti ovaj nepotpuni katalog obećavajućih čudovišta koja pomažu da se redefinišu zadovoljstva i politika utelovljenja i feminističkog pisma. U romanu u kojem nijedan lik nije »jednostavno« ljudski, status čoveka izuzetno je problematičan. Orka, genetski izmenjena žena-ronilac, može da razgovara sa kitovima ubicama i preživi uslove u dubinama okeana, ali žudi da istražuje svemir kao pilot, za šta su joj neophodni bionički implantati koji dovode u opasnost njeno srodstvo sa roniocima i kitovima. Preobražaji se postižu nosiocima virusa koji unose novi razvojni kôd, transplantacionom hirurgijom, ugrađivanjem mikroelektronskih naprava, analoškim duplikatima, i drugim sredstvima. Lenea postaje pilot koji prima srčani implant i mnoštvo drugih izmena koje joj omogućavaju da opstane krećući se brzinom većim od brzine svetlosti. Radu Drakul preživljava pošast izazvanu virusom na svojoj vanzemaljskoj planeti i stiče osećaj za vreme koji menja granice prostorne percepcije čitave vrste. Svi ti likovi ispituju granice jezika, san o saopštavanju iskustva i nužnost ograničenja, delimičnosti i intimnosti čak i u ovom svetu protejskog preobražaja i povezanosti.

Čudovišta su oduvek definisala granice zajednice u zapadnim imaginacijama. Kentauri i Amazonke antičke Grčke uspostavljali su granice centriranog polisa grčkog muškarca rušeći brak i zagađujući granice ratnika prema animalnosti i prema ženi. Nerazdvojeni blizanci i hermafroditi bili su zbrkani ljudski materijal ranomoderne Francuske koji je utemeljivao diskurs o prirodnom i natprirodnom, medicinskom i zakonskom, predznacima i bolestima – koji su svi presudni za uspostavljanje modernog identiteta.³⁴ Evoluciono i bihevioralne nauke o majmunima i čovekolikim majmunima obeležile su višestruke granice industrijskih identiteta kasnog dvadesetog veka. Kiborg-čudovišta u feminističkoj naučnoj fantastici definišu političke mogućnosti i granice posve različite od onih koje nudi ovo-svetovna fikcija Muškarca i Žene.

Shvatiti ozbiljno predstavu kiborga kao nečega što nam nije neprijatelj ima nekoliko posledica. Naša tela, mi same; tela su mape moći i identiteta. Kiborzi nisu izuzetak. Kiborg-telo nije nevino; ono nije rođeno u vrtu; ono ne traži objedinjeni identitet koji bi beskrajno (ili do kraja sveta) generisao antagonističke dualizme; ono podrazumeva ironiju. Jedno je premalo, a dva je samo jedna od mogućnosti. Intenzivno zadovoljstvo u veštini, mašinskoj veštini, prestaje da bude greh, i postaje aspekt utelovljenja. Mašina nije nekakvo *ono* koje treba pokrenuti, obožavati i držati pod svojom vlašću. Mašina je *mi*, naši procesi, jedan aspekt našeg utelovljenja. Mi možemo biti odgovorni za mašine; *one* nama ne vladaju niti nas ugrožavaju. Mi smo odgovorni za granice; mi smo *one*. Do sada (jednom davno), činilo se da je žensko utelovljenje dato, organsko, nužno; činilo se da ono znači veštinu materinstva i njegovih metaforičnih produžetaka. Jedi-

no izmeštajući se mogle smo osećati intenzivno zadovoljstvo u mašinama, uz izgovor da je to, na kraju krajeva, organska aktivnost, koja priliči ženama. Kiborzi mogu ozbiljnije razmotriti ono delimično, fluidno, što je ponekad aspekt polnosti i polnog utelovljenja. Rod, na kraju krajeva, možda i nije globalni identitet.

Ideološki opterećenom pitanju šta se računa kao svakodnevna aktivnost, kao iskustvo, može se pristupiti uz pomoć predstave o kiborgu. Feministkinje u poslednje vreme tvrde da su žene posvećene svakodnevici, da žene više od muškaraca održavaju svakodnevni život, pa prema tome imaju potencijalno privilegovanu epistemološku poziciju. Ova pretenzija ima svoju ubedljivu stranu, koja izvlači na svetlost dana potcenjenu žensku aktivnost i imenuje je kao temelj života. Ali, *temelj* života? Šta ćemo sa svim onim ženskim neznanjem, svim isključivanjima i neuspesima znanja i veštine? Šta sa pristupom muškaraca svakodnevnoj kompetentnosti, znanju kako se stvari grade, kako se rastavljaju, kako se igra? Šta ćemo sa drugim utelovljenjima? Kiborg-rod je lokalna mogućnost koja preduzima globalnu osvetu. Rasa, rod i kapital zahtevaju kiborg-teoriju celine i delova. Kod kiborga nema poriva da se proizvede totalna teorija, ali postoji intimno iskustvo granica, njihove konstrukcije i dekonstrukcije. Postoji mitski sistem koji čeka da postane politički jezik koji će utemeljiti jedan način gledanja na nauku i tehnologiju i osporiti informatiku dominacije.

Napokon, poslednja slika: organizmi i organizmičke, holističke politike zavise od metafora ponovnog rođenja i bez izuzetka se pozivaju na resurse reproduktivnog seksa. Sugerisala bih da kiborzi imaju više veze sa regeneracijom i da su podozrivni prema reproduktivnoj matrici i prema većini vrsta radanja. Kod salamandera, regeneracija posle ozlede, recimo gubitka nekog uda, uključuje ponovni rast strukture i obnovu funkcija uz stalnu mogućnost udvajanja i drugih čudnih topografskih tvorevina na mestu nekadašnje ozlede. Ponovno izrasli ud može biti monstroznan, udvojen, moćan. Svi smo mi ozleđeni, i to duboko. Potrebna nam je regeneracija, a ne ponovno rođenje, a mogućnosti za naše rekonstituisanje uključuju utopijski san o nadi u jedan čudovišni svet bez roda.

Skupina predstava o kiborgu može pomoći da se izraze dva središnja argumenta ovog oglada: (1) proizvodnja univerzalne, totalizujuće teorije je krupna pogreška kojoj promiče najveći deo stvarnosti, verovatno uvek, ali sada svakako; (2) preuzeti odgovornost za društvene odnose nauke i tehnologije znači odbaciti antinaučnu metafiziku i satanizaciju tehnologije, dakle, znači prihvatiti se zadatka – koji od nas traži umeće – rekonstruisanja granica svakodnevnog života, u delimičnoj povezanosti sa drugima, u komunikaciji sa svim našim delovima. Nisu samo nauka i tehnologija ona sredstva koja ljudima mogu doneti veliko zadovoljstvo, jednako koliko i matrica složenih dominacija. Skupina predstava o kiborgu može pokazati izlaz iz lavirinta dualizama u kojima samima sebi objašnjavamo

svoja tela i svoja oruda. To nije san o zajedničkom jeziku, već o moćnoj i neznabožičkoj heteroglosiji. To je imaginacija feministkinje koja govori raznim jezicima kako bi unela strah u kola (*circuits*) superspasilaca nove desnice. To znači i gradnju i uništavanje mašina, identiteta, kategorija, odnosa, prostora, priča. I mada su i kiborg i boginja zajedno uhvaćeni u spiralni ples, više volim da budem ono prvo nego ovo drugo.

Izrazi zahvalnosti

Ovo istraživanje je finansijski omogućeno istraživačkom stipendijom za nastavnike Akademskog senata Univerziteta Kalifornije u Santa Kruzu. Ranija verzija članka o genetskom inženjeringu pojavila se pod naslovom »Lieber Kyborg als Gottin: Fuer eine sozialistisch-feministische Unterwanderung der Gentechnologie«, u: 1984, priir. Bernd-Peter Lange i Anna Marie Stuby (Berlin: Argument-Sonderband 105, 1984), str. 66-84. »Manifest za kiborge« nastao je iz teksta »New Machines, New Bodies, New Communities: Political Dilemmas of a Cyborg Feminist«, izloženog na konferenciji *The Scholar and the Feminist X: The Question of Technology*, april 1983.

Ljudi povezani sa Odborom za istoriju svesti na Univerzitetu Kalifornije u Santa Kruzu imali su ogromnog uticaja na ovaj članak, tako da se za njega, više no za većinu drugih, može reći da ima kolektivnog autora, premda oni koje citiram možda neće prepoznati svoje ideje. »Manifestu za kiborge« naročito su doprineli članovi /članice postdiplomskih i diplomskih kurseva iz feminističke teorije, nauke i politike, kao i teorije i metoda. Posebnu zahvalnost dugujem Hilary Kleinu (»Marxism, Psychoanalysis, and Mother Nature«); Paulu Edwardsu (»Border Wars: The Science and Politics of Artificial Intelligence«); Lisi Lowe (»Julia Kristeva's *Des Chinoises*: Representing Cultural and Sexual Others«); i Jimu Cliffordu, (»On Technographic Allegory: Essays«).

Delovi ovoga članka bili su moj doprinos kolektivnoj sesiji pod naslovom »Poetska oruda i politička tela: Feministički pristupi kulturi visoke tehnologije«, 1984, Kalifornijska asocijacija za američke studije, sa postdiplomcima na Istoriji svesti Zoe Sofoulis, »Jupiter Space«; Katie King, »The Pleasures of Repetition and the Limits of Identification in Feminist Science Fiction: Reimaginings of the Body after the Cyborg«; i Chela Sandoval, »The Construction of Subjectivity and Oppositional Consciousness in Feminist Film and Video«. Teorija opozicione svesti Sandovalove objavljena je pod naslovom »Women Respond to Racism: A Report on the National Women's Studies Association Conference«, Centar za organizovanje Trećeg sveta, Ouklend, Kalifornija, b.d. Semiotičko-psihoanalitičko čitanje nuklearne kulture Sofoulisove v. u Z. Sofia, »Exterminating Fetuses: Abortion, Disarmament and the Sexo-Semiotics of Extraterrestrialism«, speci-

jalni broj »Nuclear Criticism«, *Diacritics*, vol. 14 br. 2 (1984): 47-59. Rukopisi Kingove (»Questioning Tradition: Canon Formation and the Veiling of Power«; »Gender and Genre: Reading the Science Fiction of Joanna Russ«; »Varley's *Titan* and *Wizard*: Feminist Parodies of Nature, Culture and Hardware«) duboko nadahnjuju »Manifest za kiborge«.

Barbara Epstein, Jeff Escoffier, Rusten Hogness, i Jaye Miller pružili su mi veliku pomoć u vidu diskusija i popravki. Članovi Istraživačkog projekta »Silikonska dolina« Univerziteta Kalifornije u Santa Kruzu i učesnici na skupovima i radionicama ovog projekta bili su veoma značajni, naročito Rick Gordon, Linda Kimball, Nancy Snyder, Langdon Winner, Judith Stacey, Linda Lim, Patricia Fernandez-Kelly i Judith Gregory. I najzad, želim da zahvalim Nancy Hartsock za godine prijateljstva i diskusije o feminističkoj teoriji i feminističkoj naučnoj fantastici.

Prevela: Ivana Spasić

- 1 Među korisnim referencama o levičarskim i/ili feminističkim radikalnim naučnim pokretima i teoriji, te o biološkim/biotehnoškim pitanjima, možemo pomenuti: Ruth Bleier, *Science and Gender: A Critique of Biology and Its Themes on Women* (New York: Pergamon, 1984); Elizabeth Fee, »Critiques of Modern Science: The Relationship of Feminist and Other Radical Epistemologies«, i Evelyn Hammonds, »Women of Color, Feminism and Science«, radovi izloženi na Symposium on Feminist Perspectives on Science, University of Wisconsin, 11-12. april 1985. (materijale je objavila kuća Pergamon); Stephen J. Gould, *Mismeasure of Man* (New York: Norton, 1981); *Biological Woman, the Convenient Myth*, prired. Ruth Hubbard, Mary Sue Henifin i Barbara Fried (Cambridge, Mass: Schenkman, 1982); Evelyn Fox Keller, *Reflections on Gender and Science* (New Haven: Yale University Press, 1985); R.C. Lewontin, Steve Rose i Leon Kamin, *Not in Our Genes* (New York: Pantheon, 1984); *Radical Science Journal*, 26 Freegrove Road, London N7 9RQ, UK; *Science for the People*, 897 Main St., Cambridge, Mass. 02139, USA.
- 2 Polazišta za levičarske i/ili feminističke pristupe tehnologiji i politici uključuju sledeće naslove: Ruth Schwartz Cowan, *More Work for Mother: The Ironies of Household Technology from the Open Hearth to the Microwave* (New York: Basic Books, 1983); Joan Rothschild, *Machina ex Dea: Feminist Perspectives on Technology* (New York: Pergamon, 1983); Sharon Traweek, »Uptime, Downtime, Spacetime, and Power: An Ethnography of U.S. and Japanese Particle Physics«, doktorska disertacija, University of California at Santa Cruz, History of Consciousness, 1982; *Science, Technology and the Labour Process*, prired. R.M. Young i Les Levidov, vols. 1-3 (London: CSE Books); Joseph Weizenbaum, *Computer Power and Human Reason* (San Francisco: Freeman, 1976); Langdon Winner, *Autonomous Technology: Technics Out of Control as a Theme in Political Thought* (Cambridge, Mass: MIT Press, 1977); Langdon Winner, »Paths in Technopolis«, naročito »Mythinformation in the High Tech Era« (uskoro izlazi); *The Technological Woman: Interfacing with Tomorrow*, prired. Jan Zimmerman (New York: Praeger, 1983); *Global Electronics Newsletter*, 867 West Dana St., No. 204, Mountain

View, CA 94041, USA; *Processed World*, 55 Sutter St., San Francisco, CA 94104; *ISIS*, Women's International Information and Communication Service, P.O. Box 50 (Cornavin), 1211 Geneva 2, Switzerland, i Via Santa Maria dell'Anima 30, 00186 Rome, Italy. Među nezaobilaznim pristupima modernom socijalnom istraživanju nauke koji ne ovekovečuju liberalnu mistifikaciju da je sve počelo sa Tomasom Kunom treba pomenuti: Karin Knorr-Cetina, *The Manufacture of Knowledge* (Oxford: Pergamon, 1981); *Science Observed: Perspectives on the Social Study of Science*, prired. K.D. Knorr-Cetina i Michael Mulkey (Beverly Hills, Calif.: Sage, 1983); Bruno Latour i Steve Woolgar, *Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts* (Beverly Hills, Calif.: Sage, 1979); Robert M. Young, »Interpreting the Production of Science«, *New Scientist*, vol. 29 (mart 1979): 1026-1028. O prostoru za osporavanje naučne proizvodnje u mitsko/materijalnom prostoru »laboratorije« više se priča nego što se zna; Direktorijum mreže »Network for the Ethnographic Study of Science, Technology, and Organizations« za 1984. godinu daje spisak velikog broja ljudi i projekata značajnih za bolju radikalnu analizu; može se dobiti na adresi: NESSTO, P.O. Box 11442, Stanford, CA 94305, USA.

- 3 Frederic Jameson, »Post-Modernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism«, *New Left Review*, jul/avgust 1984, str. 53-94. V. Marjorie Perloff, »'Dirty' Language and Scramble Systems«, *Sulfur* 11 (1984): 178-183; Kathleen Fraser, *Something (Even Human Voices) in the Foreground, a Lake* (Berkeley, Calif.: Kelsey St. Press, 1984).
- 4 Frans de Waal, *Chimpanzee Politics: Power and Sex Among the Apes* (New York: Harper & Row, 1982); Langdon Winner, »Do Artifacts have Politics?«, *Daedalus*, zima 1980.
- 5 Jean Baudrillard, *Simulations*, prev. P. Foss, P. Patton, i P. Beitchman (New York: Semiotext/e/, 1983). Jameson (»Post-Modernism«, str. 66) ističe da je, po Platonovoj definiciji, simulakrum kopija za koju ne postoji original, to jest, svet razvijenog kapitalizma, čiste razmene.
- 6 Herbert Marcuse, *One-Dimensional Man* (Boston: Beacon, 1964); Carolyn Merchant, *Death of Nature* (San Francisco: Harper & Row, 1980).
- 7 Zoe Sofia, »Exterminating Fetuses«, *Diacritics*, vol. 14, no. 2 (Leto 1984): 47-59, i »Jupiter Space« (Pomona, Calif.: American Studies Association, 1984).
- 8 Bogate mogućnosti koalicione politike razvijaju govornici iz »Trećeg sveta«, koji govore niotkuda, iz izmeštenog središta univerzuma, sa Zemlje: »Živimo na trećoj planeti od Sunca« - *Sun Poem* jamajkanskog pisca Edwarda Kamau Braithwaitea, prikaz iz pera Nathaniela Mackeya, *Sulfur* 11(1984): 200-205. *Home Girls*, prired. Barbara Smith (New York: Kitchen Table, Women of Color Press, 1983), ironično potkopa-va naturalizovane identitete upravo u trenutku dok konstruiše mesto sa kojeg se može govoriti, zvano dom. V. naročito Bernice Reagan, »Coalition Politics, Turning the Century«, str. 356-368.
- 9 Chela Sandoval, »Dis-Illusionment and the Poetry of the Future: The Making of Oppositional Consciousness«, kvalifikacioni esej za doktorsku disertaciju, UCSC 1984.
- 10 Bell Hooks, *Ain't I a Woman?* (Boston: South End Press, 1981); *All the Women Are White, All the Men Are Black, But Some of US Are Brave: Black Women's Studies*, prired. Gloria Hull, Patricia Bell Scott i Barbara Smith (Old Westbury, Conn.: Feminist Press, 1982). Toni Cade Bambara, pod naslovom *The Salt Eaters* (New York: Vintage/Random House, 1982), nudi jedan neobično postmodernistički roman, u kojem pozorišna trupa obojenih žena, Sedam sestara, istražuje jedan oblik jedinstva. Zahvaljujem kvalifikacionom ogledu za doktorat iz pera Elliotta Evansa, UCSC, 1984, za ovo čitanje Bambare.

- 11 O orijentalizmu u feminističkim delima i drugde, v. Lisa Lowe, «Orientation: Representations of Cultural and Sexual 'Others'», doktorska disertacija, UCSC; Edward Said, *Orientalism* (New York: Pantheon, 1978).
- 12 Katie King je ponudila jednu teorijski osetljivu obradu mehanizama feminističkih taksonomija kao genealogija moći u feminističkoj ideologiji i polemici: «Prospectus», *Gender and Genre: Academic Practice and the Making of Criticism* (Santa Cruz, Calif.: University of California Press, 1984). King ispituje jedan pronicljiv i problematičan primer taksonomisanja feminizma da bi se stvorila mala mašinerija koja će proizvesti željenu konačnu poziciju: Alison Jaggar, *Feminist Politics and Human Nature* (Totowa, N.J.: Rowman & Allanheld, 1983). Moja karikatura socijalističkog i radikalnog feminizma koju ovde izlažem može poslužiti kao drugi primer.
- 13 Potkrepljenje za feminističko stanovište razvija se u: Jane Flax, «Political Philosophy and the Patriarchal Unconsciousness», u *Discovering Reality*, prir. Sandra Harding i Merrill Hintikka (Dordrecht: Reidel, 1983); Sandra Harding, «The Contradictions and Ambivalence of a Feminist Science», rukopis; Harding i Hintikka, *Discovering Reality*; Nancy Hartsock, *Money, Sex, and Power* (New York: Longman, 1983); i «The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism», preštampan u OVAJ ZBORNIK, gl. 25; Mary O'Brien, *The Politics of Reproduction* (New York, Routledge & Kegan Paul, 1981); Hilary Rose, «Hand, Brain, and Heart: A Feminist Epistemology for the Natural Sciences», *Signs*, vol. 9 no. 1 (1983): 73-90; Dorothy Smith, «Women's Perspective as a Radical Critique of Sociology», *Sociological Inquiry* 44 (1974) i «A Sociology of Women», u *The Prism of Sex*, prir. J. Sherman i E.T. Beck (Madison: University of Wisconsin Press, 1979).
- 14 Catharine MacKinnon, «Feminism, Marxism, Method, and the State: An Agenda for Theory», preštampano u OVAJ ZBORNIK, gl. 4. Kritiku nadahnutu spisima MakKinnonove, ali bez redukcionizma i sa elegantnim feminističkim prikazom Fukoovog paradoksalnog konzervativizma u vezi sa pitanjem seksualnog nasilja (silovanja) v. u Teresa de Lauretis, «The Violence of Rhetoric: Considerations of Representation and Gender», u *The Violence of Representation: Literature and the History of Violence*, prir. Nancy Armstrong (London: Routledge, 1989). Teorijski elegantno feminističko društvenohistorijsko ispitivanje nasilja u porodici, koje insistira na složenom delanju žena, muškaraca i dece, ne gubeći pri tom iz vida materijalne strukture muške dominacije, rase i klase, može se naći u: Linda Gordon, *Heroes of Their Own Lives: The Politics and History of Family Violence: Boston 1880-1960* (New York: Viking, 1988).
- 15 Moji prethodni pokušaji da biologiju razumem kao kibernetički komandno-kontrolni diskurs a organizme kao «prirodnotehničke objekte znanja» objavljeni su kao: «The High Cost of Information in Post-World War II Evolutionary Biology», *Philosophical Forum*, vol. 13, no. 2-3 (1979): 206-237; «Signs of Dominance: From a Physiology to a Cybernetics of Primate Society», *Studies in History of Biology* 6 (1983): 129-219; «Class, Race, Sex, Scientific Objects of Knowledge: A Socialist-Feminist Perspective on the Social Construction of Productive Knowledge and Some Political Consequences», u *Women in Scientific and Engineering Professions*, prir. Violet Haas i Carolyn Perucci (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1984): 212-229.
- 16 E. Rusten Hogness, «Why Stress? A Look at the Making of Stress, 1936-1956», delo dostupno kod autora, 4437 Mill Creek Rd., Healdsburg, Calif. 95448, USA.
- 17 Evo nekih levičarskih doprinosa debati o biotehnologiji: *Gene Watch*, Bulletin of the Committee for Responsible Genetics, 5 Doane St., 4th floor, Boston, Mass. 02109, USA; Susan Wright, «Recombinant DNA: The Status of Hazards and Controls», *En-*

- vironment*, jul/avgust 1982; Edward Voxen, *The Gene Business* (New York: Harper & Row, 1983).
- 18 Nekoliko polaznih referenci za temu žena u integrisanom kolu: *Scientific-Technological Change and the Role of Women in Development*, prir. Pamela D'Onofrio-Flores i Sheila M. Pfafflin (Boulder, Colo.: Westview Press, 1982); Maria Patricia Fernandez-Kelly, *For We Are Sold, I and My people* (Albany, N.Y.: SUNY Press, 1983); Annette Fuentes i Barbara Ehrenreich, *Women in the Global Factory* (Boston: South End Press, 1983), sa posebno korisnim spiskom resursa i organizacija; Rachael Grossman, «Women's Place in the Integrated Circuit», *Radical America*, vol. 14, no. 1 (1980): 29-50; *Women and Men and the International Division of Labor*, prir. June Nash i M. P. Fernandez-Kelly (Albany, N.Y.: SUNY Press, 1983); Aiwa Ong, «Japanese Factories, Malay Workers: Industrialization and the Cultural Construction of Gender in West Malaysia», u: *Power and Difference*, prir. Shelley Errington i Jane Atkinson (Stanford: Stanford University Press, 1990); Science Policy Research Unity, *Microelectronics and Women's Employment in Britain* (Sussex, UK: University of Sussex Press, 1982).
- 19 Najbolji primer je Bruno Latour, *Les Microbes: Guerre et Paix, suivi de Irreduction* (Paris: Metailie, 1984).
- 20 U vezi sa ekonomijom domaćeg rada i argumentima koji je potkrepljuju v. Richard Gordon, «The Computerization of Daily Life, the Sexual Division of Labor, and the Homework Economy», u *Microelectronics in Transition*, prir. R. Gordon (Norwood, N.J.: Ablex, 1985); Patricia Hill Collins, «Third World Women in America», i Sara G. Burr, «Women and Work», u *The Women's Annual, 1981*, prir. Barbara K. Haber (Boston: G.K. Hall, 1982); Judith Gregory i Karen Nussbaum, «Race against Time: Automation of the Office», *Office: Technology and People* 1 (1982): 197-236; Frances Fox Piven i Richard Cloward, *The New Class War: Reagan's Attack on the Welfare State and Its Consequences* (New York: Pantheon, 1982); Microelectronics Group, *Microelectronics: Capitalist Technology and the Working Class* (London, CSE, 1980); Karin Stallard, Barbara Ehrenreich i Holly Sklar, *Poverty in the American Dream* (Boston: South End Press, 1983), uključujući i koristan spisak organizacija i resursa.
- 21 Rae Lessor Blumberg, «A General Theory of Sex Stratification and Its Application to the Position of Women in Today's World Economy», rad izložen pred Odborom za sociologiju, UCSC, februar 1983. Takođe Blumberg, *Stratification: Socioeconomic and Sexual Equality* (Boston: Brown, 1981). V. isto tako Hacker, «Doing It the Hard Way: Ethnographic Studies in the Agribusiness and Engineering Classroom», California American Studies Association, Pomona, *Humanity and Society*, vol. 9, no. 2 (1985); 5. Hacker i Lisa Bovit, «Agriculture to Agribusiness: Technical Imperatives and Changing Roles», *Proceedings of the Society for the History of Technology*, Milwaukee, 1981; Lawrence Busch i William Lacey, *Science, Agriculture, and the Politics of Research* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1983); Denis Wilfred, «Capital and Agriculture, a Review of Marxian Problematics», *Studies in Political Economy*, no. 7 (1982): 127-154; Carolyn Sachs, *The Invisible Farmers: Women in Agricultural Production* (Totowa, N.J.: Rowman & Allanheld, 1983). Izražavam zahvalnost Elizabeth Bird, «Green Revolution Imperialism», I & II, rukopis, UCSC, 1984.
- 22 Cynthia Enloe, «Women Textile Workers in the Militarization of Southeast Asia», u *Women and Men*, prir. Nash i Fernandez-Kelly; Rosalind Petchesky, «Abortion, Anti-Feminism, and the Rise of the New Right», *Feminist Studies*, vol. 7 no. 2 (1981).
- 23 Feminističku verziju ove logike v. u Sarah Blaffer Hardy, *The Woman That Never Evolved* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1981). Analizu ženske prakse pri-

- čanja naučnih priča, naročito u vezi sa sociobiologijom, u evolucionim debatama o zloupotrebi dece i čedomorstvu, v. Donna Haraway, «The Contest for Primate Nature: Daughters of Man the Hunter in the Field, 1960-80», u *The Future of American Democracy*, prir. Mark Kahn (Philadelphia: Temple University Press, 1983), str. 175-208.
- 24 Trenutak prelaza sa lova pomoću pušaka na lov pomoću fotoaparata u konstruisanju popularnih značenja prirode za američku urbanu imigrantsku javnost, v. u: Donna Haraway, «Teddy Bear Patriarchy», *Social Text*, 1985; Roderick Nash, «The Exporting and Importing of Nature: Nature-Appreciation as a Commodity, 1850-1980», *Perspectives in American History*, vol. 3 (1979): 517-560; Susan Sontag, *On Photography* (New York: Dell, 1977); i Douglas Preston, «Shooting in Paradise», *Natural History*, vol. 93, no. 12 (decembar 1984): 14-19.
- 25 Najvažnije smernice za razmišljanje o političko-kulturnim implikacijama povesti žena koje se bave naukom u SAD mogu se naći u: *Women in Scientific and Engineering Professions*, prir. Violet Haas i Carolyn Perucci (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1984); Sally Hacker, «The Culture of Engineering: Women, Workplace, and Machine», *Women's Studies International Quarterly*, vol. 4 no. 3 (1981): 341-353; Evelyn Fox Keller, *A Feeling for the Organism* (San Francisco: Freeman, 1983); National Science Foundation, *Women and Minorities in Science and Engineering* (Washington, D.C.: NSF, 1982); Margaret Rossiter, *Women Scientists in America* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1982).
- 26 John Markoff i Lenny Siegel, «Military Micros», UCSC Silicon Valley Research Project conference, 1983, objavljeno pod naslovom *Microelectronics and Industrial Transformation*. Postoje i organizacije koje obećavaju, recimo «Profesionalci visoke tehnologije za mir» (High Technology Professionals for Peace) i «Kompiuterski profesionalci za društvenu odgovornost» (Computer Professionals for Social Responsibility).
- 27 Katie King, «The Pleasure of Repetition and the Limits of Identification in Feminist Science Fiction: Reimaginings of the Body after the Cyborg», California American Studies Association, Pomona, 1984. Evo skraćenog spiska delâ feminističke naučne fantastike čije teme se nalaze u osnovi ovog ogleđa: Octavia Butler, *Wild Seed, Mind of My Mind, Kindred, Survivor*; Suzy McKee Charnas, *Motherliness*; Samuel Delany, *Tales of Neveryon*; Anne McCaffrey, *The Ship Who Sang, Dinosaur Planet*; Vonda McIntyre, *Superluminal, Dreamsnake*; Joanna Russ, *Adventures of Alyx, The Female Man*; James Tiptree Jr., *Star Songs of an Old Primate, Up the Walls of the World*; John Varley, *Titan, Wizard, Demon*.
- 28 Mary Douglas, *Natural Symbols* (London: Cresser Press, 1970); *Purity and Danger* (London: Routledge & Kegan Paul, 1966). (Srpskohrvatski prevod: *Čisto i opasno*, prev. I. Spasić, Beograd: Plato/XX vek, 1993.)
- 29 Francuski feministički doprinos kiborškoj heteroglosiji. Carolyn Burke, «Irigaray Through the Looking Glass», *Feminist Studies*, vol. 7, no. 2 (leto 1981): 288-306; Luce Irigaray, *Ce sexe qui n'en est pas un* (Paris: Minuit, 1977); L. Irigaray, *Et l'une ne bouge pas sans l'autre* (Paris: Minuit, 1979); *New French Feminisms* (Amherst: University of Massachusetts Press, 1980), prir. Elaine Marks i Isabelle de Courtivron; *Signs*, vol. 7, no.1 (jesen 1981), poseban broj o francuskom feminizmu; Monique Wittig, *The Lesbian Body*, prev. David LeVay (New York: Avon, 1975; *Le corps lesbien*, 1973).
- 30 Sve ove pesnikinje su vrlo kompleksne, ne ponajmanje u obradi tema varljivih i eroičnih, decentriranih kolektivnih i ličnih identiteta. Susan Griffin, *Woman and Na-*
- ture: The Roaring Inside Her* (New York: Harper & Row, 1978); Audre Lorde, *Sister Outsider* (New York: Crossing Press, 1984); Adrienne Rich, *The Dream of a Common Language* (New York: Norton, 1978).
- 31 Jacques Derrida, *Of Grammatology*, prev. G. C. Spivak (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1976), nar. deo 2, «Nature, Culture, Writing»; Claude Levi-Strauss, *Tristes Tropiques*, prev. John Russell (New York: Criterion Books, 1961), nar. «The Writing Lesson».
- 32 Cherrie Moraga, *Loving in the War Years* (Boston: South End Press, 1983). Oštromnom odnošenju obojenih žena prema pismu kao temi i kao politici može se pristupiti kroz: «The Black Woman and the Diaspora: Hidden Connections and Extended Acknowledgements», An International Literary Conference, Michigan State University, oktobar 1985; *Black Women Writers: A Critical Evaluation*, prir. Mari Evans (Garden City, N.Y.: Doubleday/Anchor, 1984); *The Third Woman: Minority Women Writers of the United States*, prir. Dexter Fisher (Boston: Houghton Mifflin, 1980); nekoliko brojeva časopisa *Frontiers*, nar. vol. 5 (1980), «Chicanas en el Ambiente Nacional», i vol. 7 (1983), «Feminisms in the Non-Western World»; Maxine Hong Kingston, *China Men* (New York: Knopf, 1977); *Black Women in White America: A Documentary History*, prir. Gerda Lerner (New York: Vintage, 1973); *This Bridge Called My Back: Writing by Radical Women of Color*, prir. Cherrie Moraga i Gloria Anzaldúa (Watertown, Mass.: Persphone, 1981); *Sisterhood is Global*, prir. Robin Morgan (Garden City, N.Y.: Anchor/Doubleday, 1984). Pisanje belkinja ima slična značenja: Sandra Gilbert i Susan Gubar, *The Madwoman in the Attic* (New Haven: Yale University Press, 1979); Joanna Russ, *How to Suppress Women's Writing* (Austin: University of Texas Press, 1983).
- 33 James Clifford se ubedljivo zalaže za priznavanje neprekidne kulturne reinvenije, za to kako oni koje su zapadne imperijalizujuće prakse «markirale» tvrdoglavo odbijaju da nestanu: v. «On Ethnographic Allegory: Essays», 1985, i «On Ethnographic Authority», *Representations*, vol. 1, no. 2 (1983): 118-146.
- 34 Page DuBois, *Centaurs and Amazons* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1982); Lorraine Daston i Katharine Park, «Hermaphrodites in Renaissance France», rukopis, bez datuma; Katharine Park i Lorraine Daston, «Unnatural Conceptions: The Study of Monsters in 16th and 17th Century France and England», *Past and Present*, no. 92 (avgust 1981): 20-54.